

A. 1157 II

Peeter Grünfeldt

Minevikku jälgimas

40096

T. Ö. Seminar
726
—
√ 47

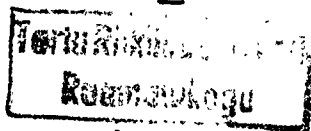

129. 9-4

1923. 9. 10.

Kirjastus Aktsia-Selts „Varrak“, Tallinnas, 1923.

2

153646

Kirjastus A.-S. „VARRAK'U“ trükk, Tartus.

„Meil aiaäärne tänavas . . .“

„Meil aiaäärne tänavas —
kui armas oli see,
kus kasteheinas põlvini
me, lapsed, jooksime . . .“

K. Grothi järele L. Koidula.

Mälestusi kirjutada tähendab vana aega meele tuletada, olnud aega uuesti läbi elada. Veel enam. See tähendab: süveneda endisse aega ja neisse oludesse, mis tookord valitsesid; piinlikult kinni hoida tõeludest, olid nad head või halvad, kaunid või inetud, rõõmsad või kurvad; täpselt käia veel kord seda rada, mis kord ju käidud, kuid nüüd selgemail silmil ja avaramal pilgul.

Aga see ei ole igakord kerge. Palju on mälestusi, mida tahaksid teisiti näha, paremini paigutada, kaunimaks kujutada. Kuid siis ei oleks see enam mälestus, endiste asjade asjalik hindamine, vaid oleks tõelude vassimine, mis ei vastaks rinnas elutsevale õigustundele. Sellepärast püüan järgnevais ridades asju ja isikuid ning olusid just nii kujutada, kuidas nad minu mälestuses on alles püsinud.

Võib ju olla, et siin ja seal eksin. Eksimine on inimlik. Kuid siis ei sünni see meelega, vaid tuleb kirjutada unustuse arvele, mis pika aja jooksul oma tööd väsimata edasi teeb. Nagu aeg, mis kaugele

meie taha jääb, seda enam tuhmub, mida kaugemale
tast oleme jõudnud, nii on lugu ka mälestustega.

Ning aega, mil mina sündisin ja milles mu lapse-
iga möödus, ei saa võrrelda ajaga, milles praegu elame.
Vahe on hiiglasuur. Meie praeguse kultuurjärjega
võrreldes oli see aeg alles koiduaeg — aeg enne päikese
tõusu. Hariduse osalisi oli sõrmede peal lugeda, kõik
teised tukkusid alles tuimuseunes ja elasid ainult oma
igapäevasele tööle ning teenistusele. Koolid olid viletsal
järjel, ajalehti ainult kaks — „Perno Postimees“
Caspar Franz Lorenzsonni toimetusel ja „Eesti Posti-
mees“ Johann Voldemar Jannseni toimetusel, kuid
viimaseid loeti kogu kihelkonnas ainult paar eksemplaari.

Kui ma 1865. aasta 19. septembril Tartumaal
Rõngu kihelkonnas, Aakre vallas, Pühaste koolimajas
„koolmeister“ Kristjan Grünfeldti ja tema abikaasa Anna
viimse lapsena sündisin, olid orjuse- ja teoorjuseajad
küll juba möödas, vaimupimedus aga valdas alles kogu
ümbrust. Sellegipärast sirasid taevavõlvil juba koidu-
kiired, sest talud olid aastal 1861 juba krunti mõõde-
tud ja rentnikkudele harida antud. Ja kui aastal 1864
talud Aakre mõisaomaniku von Rohlandi poolt
müügile pakuti, oli esimene, kes oma talu julges päri-
seks osta, minu isa kälimees Ants Unger, kes
omale Laksi talu ostis. Temale järgnes endine Aakre
mõisa puusepp Endrik Valdmann, kes Pühaste
külas Tepo talu ostis; tema järgmine oli Matt Jants,
kes endale Hindu talu omandas. Need julged ees-
kujud avaldanud ümbruse peale kohe suurt mõju, nii
et mõne aasta jooksul kõik Pühaste küla talud päri-
seks olnud ostetud.

Ei olenend ju talude ostmine seekord mitte nii
väga rahast kui heast julgusest, tahtmisest ja ettevõtlik-
kusest. Kel juba sada või sadat paar rubla raha oli
kogutud, võis talust julgesti kinni hakata.

Näiteks ostis minu isa vend Juhan Grünfeldt enesele mõnesajase sissemaksuga tervelt kümme talu, muist nendest poja, muist vendade nimele kirjutas, sest et üks isik seekord Liivimaa talurahva eraseaduse põhjal üle saja vakamaa maad ei tohtinud omandada.

Mõnes kohas olid tingimused veel soodsamad. Näiteks müüs kuulus Rõngu krahv Manteuffel oma valla talud oma rentnikkudele peaaegu võileva eest ära — 60—150 rubla taalder. Tihti tulnud tema juure mehed sooviga talu osta, kui nad aga krahvi küsimuse peale, kas neil ka raha on, vastanud, et ei ole, siis ütelnud krahv: „Noh, siis võta krahvi proualt sada rubla võlgu!“ Mees võtnudki ja toonud selle krahvi kätte, mispeale krahv talu tema nimele kirjutanud. Krahv oli helde mees, samuti ta proua, ja ei hoolinud sellestki, et ta heldust tihti kurjasti tarvitati.

Üldse oli talude ostmise juures sissemaks väike ja võla tasumine pikaajaline. Pealegi oli talumehi hirm taga kihutamas, et „mulgid“ — Viljandi- ja Pärnumaa mehed — tulevad ja nende käest talud ära võtavad, nagu seda mujalt poolt juba kuulda oli olnud. Ja sellepärast oli ostmine hoogne ja läks ruttu. Pühaste külas läksid ainult kaks talu Pärnumaalt — Penujast — tulnud meeste kätte — Antsu-Anni kellegi Siska ja Kenaste kellegi Kogeri kätte. Kõik teised talud jäid „oma“ meestele. Ostuhind oli ju odav — 100—200 rubla taaldri eest, nii et talud läbistikku 2500—4500 rubla maksuma läksid. Kui mina sündisin, oli suurem hulk talusid juba päriks ostetud.

Kuid sellegipärast oli vald vaene ja küla kehv; inimesed olid saamatud ja raskest tööst roidunud. Kitsa silmaringiga nagu nad olid, elasid nad ainult oma igapäevastele huvidele, murele ja raskele tööle. Ainsaks vaimlise valguse jagajaks oli vana koolimaja, kus mu isa talvel kooli ja pühapäeva, tihti ka neljapäeva õhtuti

aasta läbi palvetundi pidas, sest et kirik külast enam kui kümme versta kaugel seisis.

Kõnemehena oli minu isa laialt kuulus. Tema rahvalik keel ja sorav ettekanne, sügav piiblitundmine ja kristlik mõtteviis koondasid rahva ligidalt ja kaugelt palvetundidele. Alati oli koolimaja rahvast puupüsti täis, kes ise küünlad koolimaja valgustamiseks kaasa tõid. Oli inimesi, kes teistest kihelkondadestki, kümnete verstade tagant, teda kuulama tulid ja tema alalisteks kuulajateks jäid.

Ka lauljana oli ta tubli ja tuttav. Tema tore hääl ja kaunis ettekanne meeldis kõigile.

Aga kooliõpetus, mis ta jagas, ei olnud, mõis- tagi, suur asi, nimelt veel, kui selle aja peale tahak- sime praegusest seisukohast vaadata. Opetati, nagu seekord viisiks ja ette kirjutatud, ainult katekismust, piiblitlugu, kirikulaulu, rehkendamist, geograafiat, luge- mist ja kirjutamist. Ometi peab ütleva, et kõik ta õpilased koolist lahkudes vähemalt lugemise ja kirju- tamise hästi olid kätte õppinud. Ise ilma ettevalmis- tusega ja eelharidusega, ilma vähemagi kasvatusteadusliku õpetusega, käis ta ainult õpetaja Christiani ja pärast õpetaja Kõrberi näpunäidete järele, enesele aja jooksul tarvilikku vilumust ja asjatundlikkust omandades, kus- juures teda ta hea sõber, Rõngu köster Carl Ros- s m a n n tublisti aitas, kelle juures ta ise tunde võttis. Minu sündimise puhul oli ta juba 18 aastat Pühastes koolmeister olnud, kelleks Aakre mõisa tollaegne omanik, p a r u n E n g e l h a r d t, ta oli pannud.

Enne seda oli ta olnud Aakre vallas Marjakese talus oma vanema venna Juhani juures sulaseks. Kord kuulnud parun Engelhardt sealt mööda sõites juhusli- kult minu isa laulmist, ja et nooremehe hääl talle meel- dinud, siis nõudnud ta sealsamas kohe, et noormees Pühastesse, kus seekord parajasti koolmeister puudu- nud, koolmeistriks läheks. Isa vastuvaidlemise peale,

et tal seks osavus puuduvat ja ta sellekohast haridust ei olla saanud, vastanud parun ainult:

„Noh, kui sina ei tahtma koolmeistriks nakata, sis mina andma sinu ära soldanis!“*)

Et parajasti soldatite võtmine käimas olnud ja et soldatid seekord veel tervelt kahekskümneks viieks aastaks võeti, mis täielist kodust lahkumist tähendas, aga ka, et mõisnikul täis voli oli seda soldatiks anda, keda tahtis, siis polegi minu isal teist nõu üle jäänud kui ettëpanekut vastu võtta, sest et ta „soldanis“ ei tahtnud saada. Soldatihirmu pärast koolmeistriks saades pidas ta seda ametit ometi terveni 33 aastat, olgugi et ta elujärg seal, vähemalt esiotsa, sugugi hiilgav ei olnud. Hiljem, kui niimelt linakasvatamine hoogu võttis, paranes see palju.

Koht oli kehv, liivane; ta nõudis küll verist vaeva ja tüsedat tööd, aga palju palka ta ei pakkunud. Oleks võinud tõesti peaaegu laulikuga ütelda:

„seal kehvus kõndis kambri sees
ja vaesus valvas ukse ees“,

kui mitte külarahvas „oma“ koolmeistrit aineliselt ei oleks toetanud. Sel ajal, tähendan vahele, olid inimesed palju tänulikumad ja heldemad kui praegu. Raha võim ei olnud siis inimeste südameid veel kivistanud. Vahekord küla koolmeistri ja küla rahva vahel oli kõige parem, mida võib kujutella muidugi jälle tolleaegseid mõisteid arvesse võttes. Peale selle hakkas see kehvgi põld, mis koolmeistri käes tarvitada — kokku 8 taaldri maa — aastate jooksul põhjalikumä harimise tagajärjel paremat saaki andma, nii et elukorraga varsti üsna rahul võidi olla, liiati veel, kui oma lapsed juba karjasekohuseid võisid täitma hakata ja „karjakuningaiks“ sirgusid.

*) „Noh, kui sina ei taha koolmeistriks hakata, siis annan ma sinu ära soldatiks!“

Koolimaja oli õlest katusega, vana, aga korstnaga ja kahekambriiline. Esimene tuba oli suurem — see oli koolituba, kus ka palvetundi peeti, tagumine enam kui pool vähem — see oli koolmeistri ja ta perekonna elukorter. Nagu näete, suurt lahedust ei võinud ta pakkuda ja väga ilus ei võinud ta ka olla. Ometi — selle aja kohta võis temaga leppida. Oli ju palju viletsamaid koolimaju olemas!

Aga seda ülevam oli ümbrus!

Põhja pool, otse Tartu-Pärnu mäantee taga, mis maja eest mõne sammu kauguselt mööda läks, seisis suur männamets oma liivaseljäandikkudega, mida kutsuti „Reopaluks“, kus lapsed talvel tunnivaheaegadel pillerkaari ja lumesõda pidasid, ratast viskasid, maadlesid, tiritamme kasvatasid ja kus suvel põliste puude all maasikad punetasid ja kaugemal mustikad ning joovikad sinetasid, sügisel punastele palukatele aset andes. Hommiku pool, kuhu koolmeistri toa aken ehitatud, kasvas paarisaja sammu kaugusel kena kuusik, mille muusika mind õhtuti magama uinutas, ja lõuna pool, jälle umbes sada sammu kaugel, seisis pahemat kätt kena lepamets ja paremat kätt ilus vainu, millest oja läbi lookles, ja oja ääres kasvasid lepad ning paju. Õhtu pool seisis põllud ning karjamaa.

Oja lookles pikuti läbi ka kenast karjamaast, millest osa noore kasemetsa all seisis ja mis oruna kõrgete põldude vahel asus, kuna ta äärt õhtu poolt otsast jälle mühav männik palistas. Ojas elutsesid kalad ja vähid, keda püüdma karjased kärmad. Metssas leidus, nagu juba tähendasin, rohkesti marju: maasikaid, mustikaid, joovikaid, palukaid, jõhvikaid, ja sügisel veel rohkesti seeni.

Põllud olid küll liivased, aga tasased ja minu isa haris põldudele veel hulga sööti lisaks.

Heinamaa seisis kolm versta eemal Virtsjärve kaldal — luhaheinamaa, tasane kui laud. Heinamaa

järve ääres, pealegi suure järve ääres, noh, ma usun, seda ilu ei maksa mul kirjeldadagi. Mis võib meeldivam olla kui palaval päeval järve ääres istuda või tööd teha ja ümbruse ilust joobuda?! Kui heina-aeg kätte jõudis, siis mindi rõõmsasti lauldes „luhta“:

„Heinale — kullale!“

Viis ju sinna ka kaunis metsatee, mis lindude laulust rõkkas ja metsakohinast helkis. Ja Virtsjärve ise oli nimelt lapsesilmale huvitavam nähtus, mida millegagi ei võinud võrrelda. Ja siis valged suveõöd heinasaadude sees värskes õhus — kui mõnus oli seal magada! Kui tihti käisime mina ja mu õed ja isa — emal oli kodus palju askeldamist — ka enne heina-aega, kord üksi, kord paarinisti, kord kõik koos seal vaatamas, kas vesi kevadel palju rõõnet heinamaale heitnud, mis siis tarvis oli riita koguda ja ära põletada, ja kas mitte Härma talu kari — see talu seisis järve ääres ja meie heinamaa puutus tema piiriga kokku — meie heinamaad paljaks ei söö! Need olid kenad päevad, mis selgesti meele on jäänud.

„Lai luht me ees
lillede sees,
ja taevas ning vees
päike:
sinu, minu, meie päike!“

See oli ümbrus, mis meid ümbritses, kui

„kasteheinas põlvini
me, lapsed, jooksime!“

Ja laulurõõmus oli see aeg.

Sest minu isa ei jäänud mitte ainult selle jüüre, et ta koolis lastele kirikulaule õpetas. Ta kogus, isäranis pühapäeviti, ka küla neiud ning nooredmehed kokku ja õpetas neid kooris laulma — viuli abil, mida ta mängida oskas. Ja selle tagajärjel hakkas

külas peagi laul pead tõstma — kodus ja karjamaal, teel ja metsas.

Õed — neid oli mul kaks —, kes minust vanemad, käisid juba karjas. Mina lippasin muidu nende seltsis. Aga nii väike kui ma olin, laulmine oli mul juba selge. Mis teised laulsid, laulsin mina ka. Õdede seltsis laksus laul meil hommikul metsa minnes, õhtul metsast tulles ja karjamaal olles karjamaa ääres aia peal tundide kaupa, kuna kari all oja ääres rahulikult sõi. Mets laksus ja helises meie laulukajast. Lauludest nimetan: „Hüüavad pasunad, tõuske üles magajad“, „Sind surmani küll tahan ma kalliks pidada“, „Vennad, võtkem vahvast laulda“ ja hulk teisi. Enamasti olid nad pärit 50-aastase juubelipäeva nootidest, mis 1869. aasta suvel Tartus ärapeetava esimese Eesti laulupidu eel ilmunud ja mis seal lauldi — vaimulikud ja ilmalikud.

Ka Rõngu meestekoor, selle hulgas minu isa, võttis sellest laulupidust osa ja tõi sealt tagasi tulles palju äratust ja vaimustust kaasa. Sest esimest korda kõlasid seal laulud, mis Eesti rinnas vaimustatud vastukõla leidsid. Esimest korda koondusid Eesti paremad pojad üle kodumaa ja võisid üheskoos tunda, et nad ühe perekonna liikmed ja Eesti kodumaa pojad olid. Ja see vaimustus veeres sealt nüüd laiali üle maa, silmi avades, südameid sütitades, parema tuleviku tarvis lootust andes, inimesi rahvuslikule endatundmisele äratades. Näis, nagu oleks külarahva südamesse hoopis teine, rõõmsam vaim elama asunud ja neid unustama pannud puudused ja raskused, mida 1868. ja osalt ka 1869. aasta neile kurva põua-aasta ja haiguste näol toonud.

Oeldagu mis tahes, aga tõsi on ja tõeks jääb, et laul kõige jumalikum säde on, mis inimesi elustab ja äratab. Sel alal tuleb Eestis ikka tööd teha, ja õnnistatud olgu mehed, kes sel alal töötavad ja taga-

järgi on saavutanud. Muusikamehed loogu laule ja ärksamad mehed asutagu üle terve kodumaa laulukoore, et isamaaline vaimustus võiks edasi elada. Veel on meile seda hädasti tarvis!

Minu ema oli vaikse, tasase loomuga inimene, vastandiks isale, kes enam ägemeelne ja impulsiivne oli. Ja minu hea emakene oli siis ka see, kelle voki kõrval ma esimesed teekonnad ette võtsin raamatusse. Ja tema tasane viis tegi, et ma lugemiskunsti ruttu kätte sain, kuna isa mind siis veel esimesi varesjalgu õpetas tegema. Ka see kunst hakkas ruttu pähe, nii hästi-kurjasti kui see muidugi läks. See oli ju alles algus. Jätkamine sündis koolitoas teiste laste hulgas, kes minu vastu imehead olid ja mind tihti oma toidukotist kostitasid.

Rõngu kihelkonnakoolis.

Nii läksid aastad, kuni aeg kätte jõudis, mil küsimus päevakorraks kerkis, mis minust õieti peaks saama. Et ma ainus poeg olin, siis oli loomulikult ka päevaselge, et kord oma isa ameti pidin pärima. Mina ise sellest küll nii äkki ei tahtnud aru saada, olgugi et sünnipaik mulle armas oli, aga või siis minul veel midagi lasti ütelda. Otsus oli tehtud, ja mis siis muud kui Rõngu kihelkonnakooli, kus minu isa vana hea sõber Carl Rossmann köstriks ja usuõpetuseandjaks ning ta noorem poeg Arnold Rossmann kihelkonnakooliõpetajaks oli. Tulevase koolmeistri tee pidi tookord ikka Rõngu kihelkonnakooli kaudu käima, mis laialt kuulus oli, ja kuhu mujale pidin siis minagi minema? Olin alles kümneaastane, kui teekond algas. See oli nimelt 29. septembril ja saanitega. Sest tookord tuli talv varemalt ja see esimene sõit on mul alles selgesti meeles.

Rõngu kihelkonnakool oli tookord tõesti ees-

kujulik kool, kuhu koguni Puhjast, Otepääst, Nõost ja Kambjastki — otse Tartu külje alt, kolmekümne versta kauguselt — õpilasi kokku voolas, nii tütar- kui ka poeglapsi, sest kool oli segakool. Kool oli küll ainult kaheklassiline, aga ülemas klassis oli kaks jaoskonda, nii et klasse õieti kolm oli, kus kolm kooliõpetajat õpetasid. Kolmandaks kooliõpetajaks oli tookord J. E i c h v a l d, ka Valga seminarist nagu Arnold Rossmanni. Mõlemad olid head koolimehed.

Tunniplaan oli suurepärane ja laialdane. Õpetati katekismust, piiblit, rehkendamist kuni algebrani (inkluusiive), geograafiat, kodumaatundmist, ajalugu, looduseõpetust, füüsikat, maamõõtmist, geomeetriat, Eesti, Saksa ja Wene keelt, ilukirjutust, peastkirja, laulmist, orelimängu, võimlemist ja käsitööd.

Agaselle eest oli ka õppetundide arv rohke. Et kooliõpilased kõik nädal aega koolis olid ja ööd koolis magasid, mille jaoks kaks magamistuba oli, siis valitses koolis järgmine päevakord: kell 5 hommikul üles; pool tundi pesemiseks ja riietumiseks; siis poolteist tundi kuni kella seitsmeni õppimiseks (vaikne tund); siis pool tundi einevõtmiseks ja pool tundi väljas jalutamiseks, kuni toad koristati. Kell 8 algasid õppetunnid ja kestsid kella kaheteistkümmeni, igal tunnil 10 minutit vaheaega. Siis tund aega lõunasõõmiseks ja tund aega jalutamiseks. Kell kaks algasid uuesti õppetunnid ja kestsid kella neljani. Siis oli jälle tund aega jalutamisaega ja kella viiest seitsmeni õppimistunnid (vaikne tund). Pooletunnise õhtusöögi aja järele olid veel kuni kella üheksani õppimistunnid ja siis tuli õhtupalve ning magamine. Nii iga päev. Ainult laupäeval kestsid tunnid kella üheni ja siis võisid õpilased, kes tahtsid, koju sõita, pidid aga hiljemalt pühapäeva õhtul jälle kooli ilmuma.

Alamas klassis oli õpetus eestikeelne, ülemas saksakeelne. Viimastes õpetati usuõpetustki Saksa

keeles. Juba teisel õppeaastal nõuti igalt õpilaselt Saksa keeli rääkimist. See oli sunduslik. Kes korra vastu eksis, sellele pandi kaela papitahvlikene, mille peale oli kirjutatud: Esel. Ja seda tahvlikest pidi karistusalune niikaua kaelas kandma, kuni ta kellegi teise leidis, kes ka mõne eestikeelse sõna juhtus ütleva, kas või kogemata. Siis rändas „eesel“ selle kaela ja nii edasi.

Igas klassis oli oma priimus, kes korda pidas ja vahetundidel kui ka õppimise ajal teiste järele valvas. Priimusel oli õigus kooliõpetajaile vallatuid üles anda ja ta oli klassis kõige tähtsam isik.

Toakoristajaiks ning ahjukütjaiks olid ikka kaks poissi korraga, kes nädal aega ametis. Nad pidid hommikul toad puhtaks tegema ja ahjud kütma, aga kolm korda päevas ka tule pliidi alla tegema, et õpilased saaksid seal oma toitu soendada, mis väga tarvilik oli, sest et kõigil külm toit kaasas oli. Kooli poolt olid suured plekktrumlid, milles kõigile teevett keedeti. Teekann ja klaasid olid igaühel omad. Igal õpilasel oli ka oma pann kaasas, samuti oma voodi ja voodipesu. Kel voodit ei olnud, magas üleval „palatkas“, mis laudadest lae alla ehitatud. Iga õpilane oli kohustatud koolile aastas tooma sülla puid. Oppe-maks oli 5 rubla semestris. Kool algas sügisel harilikult augustikuul ja kestis, kolmenädalane jõuluvaheaeg ja kaks lihavõttenädalat välja arvatud, kevadel kuni juunikuu alguni.

Kooliõpetus oli eeskujulik, sest et kooliõpetajad asjatundjad olid ja kõige oskusega oma armastatud ametile andusid. Kord oli vali, aga õiglane. Iseäranis anderikas koolimees oli Arnold Rossmann, nagu ta ka põhjalik oli oma töös. Koolitundidel vali, kuid vahetundidel lahke ja osavõtlik, tihti nalja tehes ja nii õpilasi oma külge kõites. Eichvald oli suur spordi-

mees ja otse lust oli tema juhatusel võimlemisharjutusi teha, mille peale ta väga suurt rõhku pani.

Käsitööõpetust andis Arnold Rossmann, kes ise selle enne Tartus mingisugusel pikemal kursusel oli kätte õppinud. Selle kursuse pani seekord Tartus keegi daanlane toime ja mis Rossmann seal ise õppinud, seda õpetas ta nüüd edukalt oma õpilastele. Tehti pea- ja riideharju, punuti korve, valmistati pildiraame, viimaseid välja saagides ja nikerdades, hõõveldati laudu ja tehti kastikesi ja karbikesi, köideti raamatuid jne.

Eesti keeli kooliraamatutest võiks nimetada: J. Bergmanni „Üleüldine ajalugu“, J. Blumbergi „Kodumaa tundmise õpetus“, J. Kurriku „Arvuvald“ ja „Algebra“, J. Kunderi „Looduse lugu“, J. Tülki „Geomeetria“, „Maamõõtmise õpetus“ ja „Wiisika“. Ülemates klassides olid vastavad raamatud saksa- ja venekeelsed, peaaesjalikult saksakeelsed.

Igal kevadel peeti kihelkonna eestseisja, Rõngu mõisa omaniku K. v. Anrepi juuresolekul igas klassis eksamid ning jagati usinamatele õpilastele kingitusi. Need kingitused, kuigi nad suured asjad ei olnud, ergutasid õpilasi usinusele. Minule annetati ühel kevadel ilus sarvest sulepea ja teisel kevadel „Der alte Fritz“ — Saksa ajalooline, piltidega kaunistatud noorsoo-romaan, mis õige huvitav oli ja mulle väga meeldis. Teised said muidugi teistsuguseid raamatuid ja nii võisime neid vastastikku lugeda.

Kevadel, enne kooli lõppu, võeti ümbruskonda jalutuskäikusid ette. Mõnikord ka sügisel. Talvel käisime suuskadega sõitmas. Nii käisime kord ühel sügisel Palüpera pool kandis pähklaid otsimas, mis käik ütle mata huvitav ja lõbus oli. Enamasti aga tegime jalutuskäigu harilikult Rõngu mõisa ligidale Hiugemäe metsa, mis oma mägede ja orgude ning järvega suurepärase maastiku moodustas. Rongis,

nagu turnimehed kunagi, läksime ja rongis tulime ka tagasi. Leivakotid muidugi kaasas. Metsas tegime ringmänge, jooksime viimast paari, laulsime ja käisime suplemas. Järve põhi oli liivane ja vesi selge. Kaldal kivi kaenlasse ja sellega jalamaid vee alla ning vee alust mööda jalutama. Tore oli kaldalt vaadata, kuidas poisid vee all nagu hülged edasi ja tagasi jooksid, aegajalt päid hingamise otstarbel veepinnale tõstes, siis aga uuesti vee alla kadudes.

Ja laulmine — kui selge meil see oli! Selle peale pandi koolis suurt rõhku ja sellepärast kõlas see siis ka peaaegu vahetpidamata, kui metsas viibisime. „Wer hat dich, du schöner Wald, aufgebaut so hoch da droben!“, „Kui ju jõed rõõmsalt jooksvad“, „Eesti vennad, laulgem rõõmsast“ ja lugematud teised kõlased neljahäälsetena vaimustatult välja maailma, meie õnnelikkuse avalikkude tunnistajatena. Sagedasti kandsime vaimulikke laule ka kirikus jumalateenistuse ajal kogudusele ette.

C. R. Jakobsoni „Eesti lugemise raamatust“ ja ka saksakeelsetest lugemisraamatutest — niipalju kui ma mäletan, olid need Böhmi omad — kirjanduslikku äratust saades ärkas meis igatsus Eesti kirjanduse järele. Tookord rändas Rõngus talust tallu keegi vana raamatumüüja, keda Raamatu-Petriks kutsuti. Kui tema üle mõne aja jälle ilmus, siis tuli ostmine, mille jaoks igal õpilasel juba raha aegsasti oli valmis muretsetud. Mis aga paremat ilmus, see ka meie kätte sattus. Seda ei olnud seekord küll palju, aga ega siis nõudmised nii suured ei olnud kui praegu. Meile, poisikestele, oli sellestki küllalt lugemishimu vaigistuseks.

Ja „Eesti Postimees“ sai seitsaadik meie loetavamaks leheks, kui Dr. K. A. Hermann teda toimetama hakkas. Minu esimene luuletus, mis teiste hulgas 1880. aastal sündis, nägi 1880. aastal „Eesti

Postimehes“ P. Haljaspõllu nime all esimest korda päevavalgust. Ka „Perno Postimeest“ Jaan Lipu tegeval toimetusel olime lugenud. See kõik mõjus nii, et kooliski oma lehte hakkasime välja andma, lehte, mis nädalas korra ilmus. Muidugi oli see leht kirjutatud, mitte trükitud, ja selles arutasime oma kooli ja ka Eesti asju oma seisukohast. Ei mäleta enam, mis ta nimi oli, aga ometi ei või ütlemata jätta, et see leht meid isamaaliselt kõrgemale aitas upitada, liiati veel, et ka iseäranis A. Rossmann sooja hingega Eesti ärkamise toetaja ning edasikandja oli, sest et ta meie tollekordsetest avalikkudest tegelastest suurt lugu pidas, olgugi et ise mingid kirjatõid ei teinud. Ta oli meile isalikuks teejuhiks ja istutas sellega meie südamesse tungi kord ka Eesti heaks midagi korda saata. Kuivõrd see meil, ta õpilastel, korda on läinud, selle otsustamiseks ei ole siin õige paik. Aga mälestus Arnold Rossmannist ja Rõngu kihelkonnakoolist elab edasi.

Järsk pööre.

Nii läksid päevad, nädalad, kuud ja aastad lennates. Kuni mind äkitselt ränk saatuselööök tabas, mis kõik mu kaugeleulatuvad kavatsused kustutas ja mind unistuste vallast kainesse ellu paiskas.

Minu hella emakene oli juba kaua aastaid kidura tervisega olnud ja meid kõiki valdas juba ammu kartus, et ta võiks surra. Ja sellepärast hoidsime ja ravitsime teda kuidas keegi oskas ja suutis.

Siis, äkki, hakkas ka isa südame nõrkuse üle kaebama, kuna ka jooksjä talle tihti valu tegi. Ometi ei uskunud keegi, et temale midagi pahemat võiks juhtuda.

Kuid ometi. 1879. aasta kevadel, kui ma alles paar nädalat olin koolist saanud kodus olla, leidsime

ta ühel hommikul magamisetoast surruna. Ta oli südamerabanduse saanud ja voodi kõrval maas. Ei mõista kirjeldada seda kurbust ja leina, mis tema surm meie ja ka ümbruskonna rahva südames äratas. Ümbruskond oli kaotanud oma õpetaja ja sõbra, meile aga tähendas tema surm kallist kodust lahkumist ja selle pesapaiga mahajätmist, kus meid

„isa toitnud, isa katnud,
hrella ema kiigutanud.“

Ja kuidas isa surm meie vaest, kidurat emakest pöörutas, võib igaüks ise arvata. Ta oli meelt heitmas ja kurtis vahetpidamata, et miks surm ometi nii ülekohtune olnud ja isa asemel teda ei olnud ära koristanud.

Kui isa kalmule kanti, saatis tema põrmu ligi neljakümnevankriline leinarong Rõngu surnuaeda, kus õpetaja Körper matmistalitust toimetas.

Isa surma puhul oli minu vanem õde Mari juba kaks korda Villem-Anni Ants Järloffiga pruutpaarina kirikust maha kuulutatud. Leinast hoolimata peeti järgmisel pühapäeval vaiksed pulmad. Nii olime siis veel ainult kolmekesi järel: ema, õde ja mina — õde Liis minust neli aastat vanem.

Kuid lõök ei olnud veel täielik.

Kaks kuud hiljem — augustikuul — pani ka meie armas emakene pika kannatuse järele oma väsinud silmad kinni igavesele unele ja maeti mõni päev hiljem Rõngu surnuaiale isa kõrvale maha. Mina ja õde olime nagu kaks linnupoega koduta vaesed lapsed.

Kuid õde Liis, tragi hing, ei kaotanud julgust. Tema maksis talveks võetud uuele kooliõpetajale palga ja pidas koolimaad kuni järgmise aasta kevadeni oma käes, kuna ta minul ka kooliskäimist laskis jätkata,

mulle leeriminekuks uued riided kodus ning valmis õmmelda laskis, samuti kasukagi kinkis. — Tema, ehk küll minust ainult mõni aasta vanem, hoolitses minu eest otse emaliku armastusega.

Siis 1881. aasta aprillikuul — jüripäeval — tuli:

„Kodu, sinust pean lahkuma,
jää jumalaga nüüd!
Teise paika pean minema,
jää jumalaga nüüd!
Siis veel sulle kurva meelega
laulan nii, kuis laulab lahkuja:
jää jumalaga nüüd!“

Koolimaja liikuv varandus oli vabatahtlikul oksjonil ära müüdud, sest kohale asus uus koolmeister, ja nüüd oli teekond jalgade all. Kodu, mis meile nii armas ja kallis; kodu, mille iga nurk ja kolk armsatest mälestustest kubises; kodu, kus meie hella ema ja armsa isa armastust nii rohkel mõõdul maitsnud; kodu, kus meie oma armsamad aastad ja muretu lapsepõlve mööda saanud — see kodu tuli nüüd maha jätta, sellest kodust tuli nüüd lahkuda, et tundmatule tulevikule vastu sammuda, tuli lahkuda vaestena, süda täis muremõtteid ja hing täis ärdust ning valu.

Oksjonilt saadud vanemate varanduse pärandus oli meile mõlematele ainult 143 rubla suur ja seegi jäi vaestelaste eestseisja vallavanema ja meie kadunud isa õemehe Jaan Jantsi kätte, hoiule, kuni meie täisealisteks olime saanud. Õde läks Pühastes tädimehe juure teenistusse, mina — isa venna Juhana Grünfeldti juure Kirepi valda Lauri talusse.

Algas elu väljaspool oma kodu . . .

„Aeg tuli . . .“

„Aeg tuli. Maa ja mere peal
silm mõnda seletas:
Ei pool nii armas olnud seal
kui külatänavas!“

Ei või ütelda, et elu lella juures — uues kodus — oleks halb olnud, ei, aga isakodu ta ei olnud.

Lauri talu seisab minu isakodust umbes paar-kümmend versta Tartu pool Kirepi valla kirdepoolses otsas kaunil mäerõõnakul, mille veeru alt orust ojakene läbi vuliseb. Üle oja ja oru teisel pool seisavad Uderna valla talud samasugusel mäerõõnakul. Maastik on võrdlemisi tasane ja lage, ligem mets ligi verst maad eemal. Sama kaugel oli talust hobustekoppel, kena kuusik ja kaasik. Naabritalud — Vana-Uigu ja Madisse — seisid ainult mõnisada sammu teine teisel pool, nende vahel, kahel pool Lauri talu, kaks vana õunapuuaeda. Kolmandal küljel — põhja pool — asus Matu talu, mis Lauri talust lahutatud ja eraldi välja ehitatud. Enne oli Laurimatu üks talu olnud, nüüd oli ta pooleks aetud ja talu nimigi pooleks jagatud. Kõik need neli talu olid minu lella omad ja nende taga veel Enno, Vastse-Laurimatu, Vastse-Uigu ja Krõbe talud — seega kokku kaheksa talu. Peale Lauri olid kõik teised talud rendile antud.

Hooned olid Lauril kenad: karjalaut ja küün savist ja kanarpikust ehitatud, elumaja, ehk küll rehega alles ühe katuse all, juba uuemaid nõudeid silmas pidades sisse seatud, ümber ehitatud, väljast krohvitud ja lumivalgeks lubjatud. Tubasid oli neli ja viies veel kaunis ruumikas ärklituba, kuna köök alumisel korral seisis. Seega oli maja elatav osa õieti kolmekordne ja nägi kaugelt kui ka ligidalt väga moodne välja.

Juhan Grünfeldt oli ümbruskonnas üks rikkamatest ja lugupeetavamatest meestest, kaua aega vallavanem, vastutulelik, intelligentne, heasüdamlik ja töökas, aga ka korraarmastaja ja, kus vaja, vali mees. Ta ei olnud ka ihne, vaid elas oma jõukuse kohaselt paremini kui teised selleaegsed inimesed. Oma juure võttes ja mulle ärklituba elamiseks määrates andis ta mulle esiotsa peajasjalikult viljapuuaias tööd. Aedasid oli tal, nagu juba tähendatud, kaks, teisel pool maja teine, suure hulga viljapuudega ja marjapõõsastega. Nende harimine ja ravitsemine jäi minu hoole, muidugi teada tema näpunäidete järele.

Ka mesipuid oli tal aias kuus või seitse. Neidki õpetas ta mind tähele panema, olgugi et mul kohe alguses mesilastega paha äpardus juhtus, mis mind nendega ei lasknud nii ruttu sõbruneda.

Nimelt tahtis lell kord ühest mesipuust mett võtta ja kutsus minu enesele selle juures aitajaks. Ta kõneles mulle, et mesilased midagi ei tee, tarvis ainult rahulik olla ja rahulikuks jääda isegi siis, kui mõni neist pea ümber piriseb või ka käele istub. Ei tohtivat teha mingisugust rahutut liigutust, ei tarvitsevat mesilasi tagasi tõrjuda, kui nad lähenevad, ega neid ka lüüa. Siis ei tegevat nad kellelegi midagi kurja, vaid kõik minevat hästi.

Ehk mu süda küll sees külm oli ja ma mesilaste ligidale meeleldi ei oleks läinud, pidin ta kutset ometi kuulda võtma. Ja nii läksime ühe mesipuu juure. Tema võttis mesipuu lahti, pani õletuustiku põlema, et sellest mesilastele suitsu lasta, ja andis nõu minu kätte.

Mina katsusin külmavereline olla ja rahulikuks jääda, ükskõik, mis tema mind ka teha käskis. Mesilased hakkasid sumisema ja rahutult ringi lendama. Juba mitu korda sumisesid nad minu palja pea ümber, ilma et ma mingisugust kärsitut liigutust oleksin teinud.

Siis aga lendas üks neist äkki minu poole ja niisuguse moega, nagu oleks ta tahtnud mind näost nõelata. Tahtmata tegin ma käega tõrjuva liigutuse. Aga see oligi minu õnnetus, sest vististi olin selle juures mesilast puudutanud. Kajas ägedam pirin, ja nüüd lendasid nad mulle, viu ja vops, kallale. Kes neist lõi mulle pähe, kes näkku, kes käele. Ei aitanud, ma viskasin nõu käest ja vadisin ruttu tuppa, selle juures enesele kätega vahetpidamata pähe pekstes, kus mesilased juustes pirisesid. Ma tapsin neid mitu ära, aga imelikul viisil ei läinud mu nägu nende pistetest ometi paistetama, nii et ma palja hirmuga pääsesin. Muidugi sain ka tublisti pilgata, kuid pärastpoole sain ma mesilastega ometi veel heaks sõbraks, niipea kui neid lähemalt olin tundma õppinud.

Kui aias midagi teha ei olnud, pandi mind kesas leiduvaid suuri kive sügavale maa alla ajama ja püssirohuga purustatuid koju vedama.

Kaevasin just suure kivi kõrvale sügava augu ja õonistasin kivialuse pooleldi välja, nii et kivi ise auku libises, mille siis pealt kinni ajasin. Kivide kojuvedamine oli esiti raske — seda toimetasin sulase seltsis —, aga paari päeva pärast olin sellega juba nii harjunud, et kivide veerefamine ja tõstmine peaaegu nagu mänguasjaks muutus.

Aias oli ka lubjaahi, kus iga suvi kord lupja põletati. Lubjaahi täideti põllult korjatud lubjakive täis ja kütmine jäi minu hoole. Nimelt öine vahikord ja öine kütmine oli alati minu käes, sest et minul päeval, mil teised tööd tegid, aega oli magada.

Sügisel, kui aias enam midagi teha ei olnud, saadeti mind metsa ääre, kus põllu ja metsa vahel leparägstik kasvas, leppi maha raiuma. Neid raiusin ma seal nädalate kaupa ja sidusin koose. Juuredki pidin üles kiskuma, sest kevadel kavatseti endine lepikualune üles künda ja kood seal kütisena ära põ-

letada, mis siis ka sündis. Praegu seisab sellel kohal hea põllumaa ja nooremad ei teagi enam, et seal kord varemal ajal leparägastik kasvas.

Minu seltsilisteks aias olid minu lellalapsed: neli tütar ja kaks poega — kõige vanemad aastat neliteistkümmend, kõige noorem ei aastatki vana. Nad hoidsid mind kui oma venda ja kandsid minu eest hoolt niipalju kui oskasid ja suutsid. Hea mälestus on mul neist järele jäänud.

Külas oli rohkesti noori inimesi, kellega mul elav läbikäimine sigines. Lugesime ajalehti „Meelejahutajat“, Hermanni „Eesti Postimeest“ ja pärast ka „Olevikku“, samuti „Laulu- ja Mängulehte“, käisime pühapäeviti koos, laulsime ja tegime ringmängusid. Mis „Laulu- ja Mänguleht“ iial ilusat tõi, see külas helisema hakkas. Peale selle osteti elavalt raamatuid, mida siis vaheldamisi loeti. Kõik elasid Eesti rahvusluse tõusu kaasa ja vanadki ei jäänud selle juures külmaks.

Siis, 1882. aasta suvel, tabas mind enne jaanipäeva uus saatuselõök.

Rõngu laulukoor andis minu sünnipaiga ligidal Pühastes Virtsjärve kaldal, Vooremäel, kontserdi. Et minu lapsea sõbrad ja tuttavad kõik seal ümbruses elasid ja osalt kooris kaasagi laulsid, siis palusin lella, kes kodus enda parajasti ütles haiglase olevat, et ta mind lubaks oma kahe tütre seltsis sinna kontserdile sõita. Ta lubas, ja meie läksime kontserdile, mis üle kahekümne versta kaugäl.

Pärast kontserti läksime Pühaste külas Kaarna talusse, kus meie isade õde perenaiseks oli. Teadagi, et meid seal rõõmuga võõrustati. Ja et õhtu käes oli, siis paluti meid ööseks jääda. Olime esiti küll selle vastu, kuid viimaks andsime ometi järele ja jäime. „Sõtse“ — isa õde — oli nimelt minule iseäranis armas, sest ta oli ju, kui ma alles väike olin, enne

meheleminekut meie juures Pühaste koolimajas elanud ja minu vastu väga hea olnud.

Teisel hommikul, kui juba olime koju minemas, tuli meile Kirepi kõrtsi juures vastu lell Peeter, Vastse-Uigu peremees. Meie küsimuse peale, kuhu ta sõidab, vastas ta: Rõngu. Ja järgneva küsimuse peale, mis sinna, tuli vastus: „Hingekella löömal“

Minu süda läks külmaks. Õnnetuse aimus kerkis mu rinda. Ja minu küsimuse peale vastas ta:

„Kui kurb, et kodust ära olite. Vahepeal on meil kõrge võõras käinud — surm. Sinu lell ja su lella-tütarde isa on oma silmad igavesele unele kinni pannud!“

Ma olin südamest põrutatud, samuti minu lella-tütred Marie ja Emilie. Ja koju jõudes leidsimegi oma isa ja lella surnuna eest. Nuttes langesime ta viimse voodi ette põlvili ja saime lellanaiselt veel tõreleda, miks me õigel ajal polnud koju tulnud.

Vaevalt on maal enne niisugust saatjate rongi nähtud, nagu see Juhan Grünfeldti Rõngu surnuaiale oli saatmas. See oli vähemalt verst maad pikk ja seal oli inimesi igast seisusest, maalt ja linnast. See mees oli oma elutöö, aususe ja agaruse poolest laialt tuntud, armastatud ja lugupeetud, ja sellepärast ruttas igaüks temale nüüd veel viimast lugupidamist avaldama.

Mina aga olin juba teist korda vaaseks lapseks jäänud ja küsimus: mis nüüd? kerkis mu südames uuesti päevakorraks. Kaua kaalusin, küsisin õdedelt nõu, mis teha, kuhu minna. Kuni ma viimaks talvel oma teise lellaga, Uigu talu peremehega, kokkuleppele jõudsin, et tema juure teenistusse astun. Suvise töö eest pidi ta mind talvel veel Puhja kihelkonnakooli saatma, kuhu Arnold Rossmann Rõngust oli kõst-riks ja koolijuhatajaks läinud. Ma sain aru, et sel

viisil asi ei võinud edasi minna, vaid et tarvis oli edasi õppida ja kord iseseisvaks saada.

Ja järgmisel kevadel läksingi Uigule. Nüüd algasid minu elu kõige raskemad päevad. Hommikust õhtuni päev päeva kõrval tööl, kündes, äestades, heina tehes, turbaid lõigates, vilja kokku pannes, reht pekstes, ei unustanud ma ometi edasiõppimist. Vaevalt raatsisin söögiaegade järele, mil teised söögi peale tunnikese puhkasid, pikali heita. Peaaegu alati istusin ma, kui kodus olin, selle aja oma pisikeses kambri ja lugesin või kirjutasin. Sel ajal olin ma juba „Postimehe“ ja „Oleviku“ kaastööline ning hulk luuletusi nägid mul seal päevavalgust. Need päevad olid küll rasked, mitte, nagu oleks lell või lellanaine minu vastu pahad olnud, ei, aga need päevad ergutasid mind ühtlasi ka vaimlisele jõupingutusele, et endale elusse teed raiuda. Sest südames oli mul kindel teadmine, et õppimine tuli lõpetada ja kord oma jalule asuda.

Koolivaheaegadel ajasin ma talvel kodus käsimasinaga linu. Kes vanemaist lugejaist kord seda tööd on teinud, teab, kui raske see on ja kuidas see väsitab. Mitu korda, kui kaupmehed linu Pärnu saatsid, saadeti ka mind kahe hobusega sügisel linaseemneid ja talvel linu Pärnu viima. Nädalapäevad uneta, tihti väsimuse pärast ümberkukkumisel, vantsisin ma koormate kõrval, kas sadas vihma või möllas lumetorm või paukus pakane. Kuid oma hea külg oli sel kõigel ka: ma õppisin neil käikudel kodumaad ja tema ilu lähemalt tundma.

Järgmisel kevadel tegin Tartus Hollmanni seminari eksami ja võeti mind sinna kasvandikuks vastu.

Seminaari elu-olu.

Vaheajal oli minu nooremgi õde mehele läinud, nimelt Peeter Valdmannile, kes Aakre vallas

Põhu koolis kooliõpetajaks oli. Tema abil, ja osalt ka mu lellapoja, Tamme talu omaniku Jaan Grünfeldti abiga läks mul korda niipalju raha saada ja laenata, et seminaari kosti- ja kooliraha — ükssada kakskümmendviis rubla aastas — poole aasta kaupa ette makstes jõudsin tasuda. Õemees oli ka see, kes mulle kooli vaheaegadel teenistust ja süüa andis, kuna mu kallid õed mind riidega varustasid. Õpperahaks tarvitasin nüüd ka oma isalt päritud raha, mis eestseisja mulle lahkesti juba enne täisealiseks saamist kätte andis.

Seminaari direktor, endine Rõuge õpetaja Friedrich Hollmann, oli väga tark ja osav koolimees, aga ka väga vali korranõudja ja — saksameelne mees. Tema õppetunnid piibliloo, katekismuse ja ajaloo alal ei lähe mul iial meelest. Nii elavalt, nii näitlikult oskavad ainult üksikud kooliõpetajad koolis õpetust jagada. Vististi tuli see sellest, et ta asja ja õpetatavat ainet ise põhjalikult tundis ja sellepärast seda teistelegi oskas suupäraseks teha. Eriti ajalootunnid olid tema jutustusel otse võrratumad. Tema ettekannet oleks võinud kuulata tundide kaupa, ilma et see oleks igavaks või tüütuks muutunud. Samasugust huvi pakkusid piibliloo ja katekismuse tunnid, mis muidu harilikult ühed igavamaist on, kui neid keegi annab, kes oma ülesande kõrgusel ei seisa ja nende ainete üle küllalt ei valitse.

Aga Eesti asjade peale, millest kõik seminaari kasvandikud huvitatud, vaatas ta mustade prillide läbi ja kus sai, hammustas neid. Ei temale meeldinud ei K. A. Hermann, ei A. Grenzstein, ei M. Veske, ei Miina Hermann. Ei meeldinud temale ka ei Eesti ajalehed ega Eesti kirjandus. Isegi tõlgetest rääkis ta lugupeidamatusega. Mäletan lugu, mis õige iseloomustav.

Et ma kihelkonnakoolis õppimisega juba õige kaugele olin jõudnud, siis oli mul esimesel seminaar-

ris viibimise aastal ka õige vähe õppida, mis ma juba mitte ei oleks teadnud. Sellepärast tegin ma vahe-tundidel ja pühapäeviti mitmesugust kõrvalist tööd; näit. tõlkisin Lessingi „Noore õpetlase“ Eesti keele. Peale selle tõin ma enesele Wilhelm Just'i laenuraa-matukogust raamatuid lugeda, nende abil Eesti kir-janduse uuemate toodetega tutvunedes, kuna mind nimelt viimine eriti huvitas.

Mul oli laenuraamatukogust parajasti kodus Jules Verne „Keisri käskjalg“. Olin ta alles laupäeval toonud ja kavatsesin seda pühapäeval lugeda. Pühapäeva hom-mikul aga, mil seminaaris valitseva kodukorra järele kõik seminaari kasvandikud pidid kirikusse jumala-teenistusele minema, leidus, et üks meie seltsimees-test, Peeter Friedrich Kõiv, kes pärast ka kirjaväljal mõnesuguseid töid teinud, kergesti oli hai-geks jäänud, nii et ta kirikusse minna ei võinud. Tea-des, et minul lugemisevara on, palus ta mind, et ma laenuraamatukogust toodud „Keisri käskjala“ temale lugeda jätaksin, seni kui me ise kirikus käime. Mui-dugi jätsin ma raamatu siis tema kätte, aga hoiatasin teda, et ta raamatut direktorile ei näitaks.

Kirikust tulles ja klassituppa astudes nägime, et Kõiv direktori kõrval laua taga istus. Direktor pidas temaga hommikupalvet. Muidugi jäime meie, tulijad, et neid mitte eksitada, ukse kõrvale seisma, kuni palve-tund lõpeks. Seistes nägin ma aga oma ehmatuses, et „Keisri käskjalg“ Kõivu ligidal laual seisis, ja mu süda kihvatas sees.

Palvetund lõppes ja direktor tõusis üles. Seal langes ta pilk nagu kogemata „Keisri käskjala“ peale.

„Kelle raamat see on?“ küsis ta rahulikult ja võttis laualt raamatu kätte.

Silmapilgu vilkus mu südames lootus, et Kõiv, kes raamatu hooletus hoidmises süüdlane, selle omaks tunnistab. Siis aga ütles mulle mu süda, et ma nii

väiklane ei tohi olla, et oma „patu“ teise kaela veeretan, ja ette astudes kostsin ma:

„See on minu raamat.“

„So? Kust sa selle said?“ küsis direktor ja ta häälest kostis juba kibedam kõla.

„Tõin Just'i laenuraamatukogust“, vastasin ma otsekohele, ülestunnistamist kõige otstarbelisemaks arvates.

„So, so, või Just'i raamatukogust! Mistarvis?“ päris direktor.

„Niisama lugeda“, vastasin ma põksuval põuel ja täis kartust, mis nüüd järgneks.

Aga direktor ütles ainult:

„Selle raamatu viid sa veel täna tagasi ja ei too neid sealt enam!“

Naeratas ja lahkus.

Et mul raamat alles läbi lugemata, siis otsustasin selle enne tagasiviimist veel läbi lugeda ja hakkasin sellega jalamaid peale.

Kella nelja ajal pärast lõunat ilmus direktor äkki jälle klassituppa.

Nähes, et ma raamatut ikka veel loen, ütles ta:

„Sa pidid raamatu tagasi viima — miks sa ei viinud?“

„Tahtsin enne veel läbi lugeda“, vabandasin ma.

„So? Läbi lugeda? Aga mina ei luba seda, mõistad? Mina ei luba, et sa niisugust Eesti vaimu sitta loed! (Sõna sõnalt kadunud Hollmanni sõnad.) Silmapilk viid sa raamatu tagasi!“

Ütles ja lahkus pahas meeles.

Ja mulle ei jäänudki teist nõu kui raamatu jalamaid tagasi viia.

See väike vahejuhtumine iseloomustab kadunud direktor Hollmanni vaadet Eesti kirjanduse peale väga tabavalt. Tema oli Eesti tegelaste ja tegevuse vastane ja ei jätnud seda ka ütle mata.

Kuid minu tegi see lugu direktori ees terveks pooleks aastaks kahtlaseks, olgugi et ma muidu üks paremaid õpilastest olin, nagu ta ise minu sugulasele kinnitanud, kes mind kord seminaaris vaatamas käies ka direktori jutule läks. Kuid ta tähendanud selle juures ka, et kui mina niisuguseks põikpeaks jäävat, siis lõpp ei võivat hea tulla.

See oli esimesel aastal. Teisel aastal valisid seminari kasvandikud minu oma laulukoori juhatajaks. Meil oli omavahel nimelt laulukoor; õppisime ilmalikke kui ka vaimulikke laule. Esimesi laulsime ise-oma lõbuks majas ja aias, teisi kandsime mitu korda kirikus jumalateenistuse kaunistuseks ette. Viimastest laitis aga direktor iseäranis K. A. Hermanni laule ja Miina Hermanni „Ma tõstan silmad üles mägede poole“. Viimase helilooja kohta tähendas ta üldse, mis teadvat üks maatüdruk (Miina Hermann oli Tartu ligidalt maalt pärit) muusikast, õppigugi ta konservatooriumis. Ilmalikkude laulude kohta ei ütelnud ta aga midagi ja sellepärast laulsime ka õige rohkesti leekivaid isamaalaule, sest isamaa seisis meil ju kõigil südames. Vaimustusest leekisid ajalehed, kuidas võisime siis meiegi ilma selleta elada. Olime ju noored ja kergesti vaimustatavad, nagu seda noortest alati näeme.

Direktor, kes lesk, oli suvisel vaheajal enesele teise abikaasa võtnud — paruni preili Roseni, ja sügisel oli sellel sünnipäev. Sünnipäeva eelõhtul palusin ma kui laulukoori juhataja direktorit, kas ta lubaks hommikul oma prouat lauluga äratada. Palve meeldis talle; ta patsutas mulle lahkesti õla peale ja juhatas toa kätte, kust meie ta ruumidesse pidime tulema ja kus toas laulma.

Järgmisel hommikul äratasime nad siis lauluga üles ja saime selle eest tol päeval paremini süüa kui muidu ja igamees lõunaajal pudeli õlutki. Mina isik-

likult olin selle tagajärjel direktori silmade ees jälle armu leidnud, ja iial ei ütelnud ta minu kohta enam laitvat sõna.

Teiseks kooliõpetajaks oli seminaaris tuntud kirjamees Juhan Kurrik, kes samal ajal ka „Meelejahutaja“ toimetaja oli. „Meelejahutaja“ ilmus H. Laakmanni väljaandel. Juhan Kurrik oli väga lahke ja vastutulelik kodus, kui tema juure asja oli, aga seminaaris oli ta väga vali ja korraarmastaja. Tema õpetas meile muu seas Eesti keelt, grammatikat, õigekirjutust ja rehkendust. Ise suur rehkendaja, armastas ta kasvandikke rehkendusega tihti tublisti pinnida, ja tema Eesti keele õpetus oli väga eeskujulik ning põhjalik.

Kolmandaks kooliõpetajaks oli tuntud kirjamees Peeter Org, kes meile muu seas Saksa keelt, laulmist ja viiulimängu õpetas. Tema oli alati lahke ja vastutulelik. Ühtlasi oli ta ka seminari juures asuva algkooli ehk harjutuskooli juhataja. Ses koolis andsime meie, kasvandikud, prooviõppetunde, mida kord direktor, kord teised kooliõpetajad pealt kuulasid. Iga laupäeva õhtul oli konverents, kus siis antud tunde arvustati ja näpunäiteid anti, kuidas õpetust jagada, kuidas mitte.

Vene keelt ja ajalugu õpetas meile kooliõpetaja Pi menoff — hea, alati lahke ja ei iialgi vihastav mees, keda kõik väga armastasid.

Et J. Kurrik ühtlasi ka „Meelejahutaja“ toimetaja oli, siis oli mul himu sellele lehele ka kaastööd teha. Esimese saadetuse saatsin ma lehele varjunime all, et kooliõpetaja ei teaks, kes saatja on. Ei võinud ju teada, kas kaastöötamine temale meeldis. See ilmus ja ühtlasi tuli ka kirjavastus, et kaastöö soovitav. Muidugi tegin seda siis ka ning jätkasin saadetisi. Ometi ei julenud ma oma õiget nime toimetajale teatada kartes, et see mulle saatuslikud tagajärjed

võiks tuua, nagu ma seda direktori ja „Keisri käskjala“ loost juba olin näha saanud.

1886. aasta kevadel lõpetasin ma seminaari atestaadiga, mis „hea“ oli.

Teekond Võrumaale.

Vaheajal olid meie koolid Vene haridusministeeriumi alla seatud ja algas suur venestamiseajajärk, mis minu südamele vastik. Olin vanades traditsioonides kasvanud ja ei suutnud selle muudatusega sõbruneda. Kuid atestaat oli käes, seminaaris käimiseks olin võlga teinud ja tarvis oli nüüd kohta otsida, kus saaks tegevusse astuda ja võlga tasuda.

Samal ajal lõpetas minu hea sõber ja mu õemehe vend Juhan Valdmann Valga kooliõpetajate seminaari. Et temal ja minul suvel aega oli, siis palusime tema isalt, Pühaste külas asuva Tepo talu omanikult hobuse ja vankri ning võtsime pikema koha- ja maakuulamisteedekonna ette. See teekond pidi meid ühtlasi ka meie kodumaa kaunimate kohtadega tutvustama, millest palju olime kuulnud, mis meile aga alles tundmatud.

Teekond algas Aakrest ja viis meid Laatre kiriku kaudu Karula, sealt Hargla, Rõuge, Suurele Muna-mäele, Vastseliina, Võrru, Põlva, Kanepi, Otepää ja sealt Rõngu kaudu jälle koju tagasi. Teekond oli huvitav, sest ta tutvustas meid ühe osaga meie kodumaast. Oõd olime enamasti igal pool kirikumõisates õpetajate, mõnes kohas ka kõstrite juures, kes meid lahkesti vastu võtsid. Nimelt mäletan veel selgesti lahkust, millega meid tookordne Rõuge õpetaja, tuntud Eesti kirjamees Rudolf Kallas, vastu võttis.

Jõudsime parajasti laupäeva õhtul Rõugesse, mis ilusal kohal seisab ja oma ümbrusega meie peale

suurepärast mõju avaldas. Kirik kõrgel mäel, mille alt sügavast orust jõgi läbi lookleb. Hobune lasti kohe talli paigutada ja meile enestele anti õpetajamaja teisele korrale abiõpetaja Hirschelmanni tuppa öökorter. Öhtul ajasime peale öhtusööki Kallasega veel kaua aega juttu. Kui hommikul peale kohvijoomist jälle tahtsime teele minna, ei lasknud õpetaja Kallas sellest juttugi teha, vaid nõudis, et meie tingimata ka kirikusse pidavat tulema.

Teadagi, et siis ühes temaga sinna läksime. Kirikus oli meil ka õnn tunnistajaiks olla, kuidas õpetaja Kallas ühe abielupaari lahutas. Ka pärast kirikut ei lastud meid veel minema, vaid pidime ka lõunasöögile jääma. Siis alles lasti meie hobune jälle ette rakendada ja meie jätkasime teekonda Munamäele.

Munamäe ümbrus on kehv, liivane maa, mis põllumehe vaeva viletsalt tasub, oma maastiku poolest on ta aga üks kaunimaist. Seal seisab mägi mäe kõrval, üks ikka kõrgem kui teine, teine kaunim kolmandast, kuni Munamägi, nõndanimetatud Vällamäe ehk Vellamäe kõrval seistes, neist kõigist oma tipuga üle ulatub. Tore oli väljavaade Munamäelt, mille külgedel seekord alles õige madal mets kasvas. Nüüd on see mets seal juba nii suureks kasvanud, et raske on sealt kusagile näha. Siis oli lugu veel teine. Rõuge kirik, mis isegi kõrgel mäel seisab, näis Munamäelt vaadates all sügavas orus. Lõuna poolt paisis meile silma Kuradimägi Lätimaalt. Ida pool valendas nagu hõbeviir sinav Peipsi pind. Vaimustusega laulsime siin mäe otsas kahekesi :

„Kui siit pilvepiirilt alla vaatan
üle õitsva Eestimaa,
rõõmulaule siis maailma saadan,
hüüan pikse häälega:
siin on ilus elada!“

Siis jätkasime teekonda ja saatsime järgmise öö Vastseliina õpetajamajas mööda. Vastseliinast sõitsime Võrru, Võrust Põlva, Põlvast Kanepi, Kanepist Otepää, Otepääst Rõngu. Kui aga nädalapikkuse reisi järele jälle koju jõudsime, olime sama kaugel kui teele minnes: Vaba kooliõpetajakohta ei olnud leida, kuigi meile selleks nii mõneski kohas head lootust anti.

Põhus ja Valgas.

Sügisel kutsuti mind kord Aakre mõisa. Rendi-herra von Sellheim küsis minult, kas ma ei sooviks Põhu kooli peale oma õemehe juure abikooliõpetajaks saada. Mõis kavatsevat mulle sada rubla talve pealt maksta. Ehk küll palk väike, olin ometi nõus kohta vastu võtma. Ja et kiriku eestseisja, Rõngu mõisa omanik K. v. Anrep, parajasti ka Aakre mõisas viibis, siis tegime kauba maha. Ma jäin õemehe juure, suvel teda põllutöös aidades ja talvel talle koolis abiks olles.

Selle juures tegin ma hoolega kaastööd „Postimehele“, „Olevikule“, „Virulasele“ ja „Laulu ja Mängu Lehele“, kuigi ma oma kaastöö eest muud tasu ei saanud kui prii lehe.

1887. aasta suvel otsiti Valka Peetri kirikukoolile teist kooliõpetajat. Ma sõitsin Valka ja tegin tuntud Eesti grammatika kirjutaja Hans Eineriga, kes selle kooli peal esimeseks kooliõpetajaks ja ühtlasi Peetri koguduse organistiksi ning köstriks oli, kauba maha. Palgaks oli peale prii ülespidamise, korteri ja voodipesu 50 rubla talve eest.

Pean ütleva, et Hans Einer ja tema perekond minu vastu väga lahked ja vastutulelikud olid ja et ma seal nii mõndagi võisin õppida, mis mul vaja oli õppida.

Õhtuti tegin ma kirjatööd ja olin nimelt A d o Grenzsteiniga kirjavahetuses. Grenzstein soovitas mulle üht vihku oma luuletustest välja anda. Ja tema soovitus peale ilmuski mul 1888. aasta kevadel Tartus Grenzsteini trükikojas esimene luuletustekogu nime all „Ilmestik“. See raamat osteti kahe aasta jooksul ära. Raamat oli 60 lehekülge paks ja hind oli 20 kopikat.

Samal aastal ilmus minu sulest K. A. Hermann'i kirjastusel „Laste õieväli“, vihuke lastelaule, hind 15 kop. Honoraarist ei olnud seekord juttugi; sain ainult mõnikümmend priieksplaari.

Samal aastal avati Tartu-Riia raudtee.

Hans Einer oli seekord Valgas peaaegu ainsaks Eesti asja algatajaks ja edustajaks. Visa järjekindlusega püüdis ta sealseid eestlasi ühendada ja koondata, neile Eesti asja südameasjaks teha katsudes. Mis Valgas seekord iial tehti Eesti ettevõtteks, seal oli Einer ikka eesotsas ja hingeks. Väsimata mees, kes ta oli, tegi ta palju äratustööd ja virgutas nii mõnegi mehe Eesti asja heaks tööle, kes selle tarvilikkust varemalt veel polnud märganud. Peeti perekondlikke õhtuid, etendati näitemänge, peeti kõnesid, ja Valga Eesti element hakkas liikuma. Au, kellele au tuleb anda!

Sama 1888. aasta kevadel valiti mind Aakresse Pühaste kooli peale kooliõpetajaks. See oli minu isa endine koht ja minu kallis kasupaik, kuhu ma hea meelega läksin, sest et mind vanad armsad mälestused sinna nagu nõiakütkel tagaşi tõmbasid. Südamemes soov, oma kasukoha ümbrusele äratust ja virgust viia, asusin oma kohale.

Veel kord kodus.

Koju tahaksin ma jälle,
kodus olen jälle ma —
paistab ometi mul kodu
päike teise iluga.

A. Malm.

Kevade tuli sel aastal haruldaselt varakult, nii et jüripäeval, mil ma kohale läksin, juba rohi suur oli ja toomingad õitsesid.

Nüüd algas huvitav aeg — suvel põllutöö, talvel koolitöö. Aga selle juures ei soikunud iial kirjatöö ja laul. Kõik oma vabad tunnid kulutasin ma lugemiseks, oma hariduse täiendamiseks, kirjatööde tegemiseks ja laulmiseks.

Rõngus oli tookord kõstriks ja kihelkonna-kooliõpetajaks Karl Lampson — agar, lahke, lauluarmastaja mees, Valga seminaari kasvandik. Tema osaval juhatusel asutasime Rõngu meestekoori, mis hiljem üheks kõige paremaks sellesarnaseks kooriks kogu ümbruses välja arenes. Iga laupäeva õhtul oli Rõngu kihelkonnakooli ruumides lauluharjutus. Pühastest, kus mina elasin, oli Rõngu kihelkonnakooli juure enam kui kümme versta. Kuid see maa ei takistanud mind iga laupäeva õhtul sinna korralikult harjutustel käimast. Laul tõmbas ja meelitas, süda tundis ettevõttele elavalt kaasa.

Minu agarateks seltsilisteks lauluharjutustele minnes ja sealt tulles olid Vuti talu perepojad — Jaan ja Karl Roth, kel samasugune vaimustus rinnas elas kui mul. Kord jala, kord hobusega tegime teekonna ära, alati rõõmsad, alati heas tujus. Ja kui Rõngu Lauluseltsis mõni perekonna- või näitemänguõhtu oli, ei puudunud meie seal iial. Kord esinesin kõnepidajana, kord deklamaatorina.

Rõngu Laulu- ja Mängu Selts sai üldse kõigi Rõngu ärksamate meeste ja naiste koonduskohaks, kust siis äratus- ja vaimustuslained üle kihelkonna laiali valgusid. Meestekoor Karl Lampsoni ja mängukoor Simon Rosenfeldti agaral juhatusel meelitasid inimesi hulgal piduõhtutele, mis kord siin, kord seal üle kihelkonna toime pandi. Kord peeti pidu Vooremäel, kord Rõngus, kord Hellenurmes, ning igal pool olid tegelased ühed ja samad. Pidudel peeti äratavaid kõnesid, sest kõnede pidamist siis veel ei takistatud, ja nõnda elektriseeriti kogu kihelkond liikvele.

On veel selgesti meeles, kuidas seekord ajalehetoiimetusteski Rõngu kui ärksamat kihelkonda tunti, mispärast ka ajalehetoimetajad sinna nii mõnigi kord tulid kõnet pidama. Ühel niisugusel piduõhtul õppisin ma ka sellekordset „Postimehe“ toimetuse liiget H. Prantsu tundma, kes piduõhtuks Tartust Rõngu oli sõitnud. Olgugi et see kohalikule kirikuõpetajale hästi ei meeldinud, ei küsitud sellest, vaid tehti valgustustööd ennastalgavalt edasi. Peaeestvõtjaiks olid koorijuht köster Karl Lampson, Tamme talu omanik Jaan Grünfeldt, kes Rõngu esimese mängukoori oli asutanud ja seda ka kaua aega juhatanud, sellekordne mängukoorijuht Simon Rosenfeldt ja mitu kooliõpetajat, kes väsimata kõige oma jõuga rahvavalgustamise tööle andusid ja oma vaeva eest mingisugust ainelist tasu ei nõudnud ega ka saanud.

Ja kodus oli meil elav läbikäimine. Laul kõlas kodus ja koplis, heinamaal ja metsas. Ja meie eeskuju tõmbas kaasa kogu küla. Piduõhtute publikum kasvas ja laul lagunes laiali üle kihelkonna. Ei leidunud „Laulu- ja Mängulehes“ laulu, mida ei oleks tuntud ja lauldud; ei leidunud ka teisi noodiraamatuid, mida ei oleks tarvitatud. Isamaaline vaimustus valdas kogu ümbruse.

Samuti võttis hoogu ajalehtede lugemine. Kes enne ajalehest ei olnud hoolinud, seda tühjaks raharaiskamiseks nimetades, hakkas nüüd selle vastu huvi tundma ja sai lehe tellijaks. Loeti peaaesjalikult „Olevikku“ ja „Postimeest“ ning „Laulu- ja Mängulehte“, üksikutel oli aga ka „Sakala“ ja mõni teine leht. Ainult „Valgust“ seal nurgas ei loetud, nimelt ta vene-sõbralise poliitika pärast.

Vallas oli postikorraldus seekord alles viletsal järjel. Lehed tulid kas Rõngu, kust nad pühapäeval ära toodi, või Puka raudteejaama, kus nad aga tihti kaduma läksid. Et selle eest hoida, käisime Pukas kordamööda ise lehti ära toomas. Puka jaam oli aga ligi kümme versta kaugel. Kuid selle maa ärakäimine oli tühine asi, kuna ju südames püha isamaaline tuli loitis.

Mitte üksi sellega ei lepitud, mis kodukohas ja selle ümbruses head leidis. „Eesti Kirjameeste Seltsi“ poolt Tartus toimepandud „Võidupidudel“ ei puudunud iial hakkajamad Rõngu mehed ja naised. Samasugune lugu oli „Vanemuise“ rahvapidudega, mis iga aasta toime pandi ja rahvast hulgakaupa kokku kutsusid. Kui mitu korda töid Rõngu koorid sealt auhinnad kaasa. Tihti käidi Tartus ka „Vanemuise“ teatrietendustel. Olgugi et need etendused praeguse aja teatrietendustega võrreldes alles algastmel seisis, eriti maarahvale pakkusid nad ometi palju huvi ja äratust. Aleksander Läte „Kostke, laulud, Eesti keeles“ esimene esitaja oli Rõngu meestekoor „Vanemuise“ rahvapidul. Üldse lauldi Rõngus väga palju A. Läte laule, sest Aleksander Läte oli ju Rõngust pärit, seega „oma“ mees, keda kõik tundsid ja armastasid. Läte laule oli palju käsikirjas liikumas ja neid lauldi siis ka rohkesti. Tema „Kuldrannake“ ja teised olid Rõngus juba ammu tuntud, enne kui nad veel trükis ilmusid. Ja koorijuht Karl Lampson oli see, kes „Laulu

ja Mängulehes“ minu sõnade juure neljahäälilise muusikalise pühenduse löi, õieti Läte oma viisidest kokku seadis. Sõnad olid järgmised:

„Sinu kandle sisse, kallis kannelnik,
paigutanud „Vanemuine“ ise
vaimutule loitva, leegilise —
mängi teda, ja ma olen õnnelik!“

Kui meie selle laulu Lätele kord, kui ta lauluharjutuse ajal juhtus Nõost, kus ta köstriks oli, Rõngu tulema, ette laulsime, oli ta südamest liigutatud ja tänas meid väga. Pärast ilmus see laul, nagu eespool juba ütlesin, „Laulu- ja Mängulehes“.

See aeg oli Eestis üldse laulu- ja luuletuste aeg. Ei läinud peaaegu nädalatki mööda, mil minu sulest „Postimehes“ või „Olevikus“ ei oleks ilmunud mõni laul. Tihti ilmus neid korraga terve seeria, näiteks „Olevikus“ 10 sügiselaulu kahes numbris ning „Postimehes“ mitu korda neli ja viis laulu korraga. Siis veel „Laulu- ja Mängulehes“ kui ka „Eesti „Postimehes“. Vahete-vahel ilmus ka jutukesi, algupäraseid ja tõlkeid, aga kõik ilma honoraarita. See oli aateline aeg, tasu ei tahetudki. Ja et seda ei tahetud, siis muidugi ka ei makstud. Taheti ainult Eesti asjus kaasa tõmmata ja sellepärast andis igaüks, mis tal anda oli, tasuta ja hea meelega.

Loeti hea meelega luuletusi, eriti Elise Auni ja Anna Haava omi. Nende järele meeldisid kõige enam K. E. Sööti, G. E. Luiga, Juhan Liivi ja Jakob Tamme luuletused, kuna juttudest kõige enam Ed. Vilde omad otsitud ja ihatud olid.

Ka see ei jahutanud rahva keskel isamaalist vaimustust, et Vene keel koolides maksma pandi ja K. A. Hermann selle poolkaudu veel õigeks kiitis. Saadi aru, et Hermann nõrga iseloomuga mees oli. Sellevastu valas aga „Postimehes“ keegi „V“ rahvuslist vaimus-

tust välja, eraldi oma kirjades „Kirjanduse põllult“, pealkirja all „Mist peab sest lapsukesest saama?“ Alles pärast kuulsin H. Prantsu kaudu, et mees, kes „V“ tähe all kirjutab, õpetaja Villem Reiman olnud.

Sama vähe mõjusid tülid, mis nimelt Grenzsteini ja Hermanni vahel vahete-vahel lahti puhkesid ja sagedasti õige pikale ja inetuks venisid. Lugejad löid küll kahte leeri, aga rahvuslikku vaimustust ja ühtekuuluvust see ei suigutanud. Tõmmati ühes ikkes edasi, ja valitsuse poolt järgnevad kohtuprotsessid kirikuõpetajate vastu valasid veel enam õli tulle. Aimati, et rahvast mingisugune hädaoht ähvardas, ja read tõmbusid koomale, et tarbekorral ühel meelel lahingut lüüa, kui seda oleks tarvis tulnud. Rahvusline enesetunne oli juba nii kaugele arenenud, et seda enam lämmatada ei suudetud.

1890. aasta kevadel kutsus Tartumaa rahvakoolide inspektor Luig kõik enesele alluvad rahvakooliõpetajad Tartu suviste kursustele. Et minul koolimaa oma käes oli ja ma ka rahaliselt õige raskes seisukorras olin, siis ei võinud ma kõige parema tahtmise juures kutset — õigemini: käsku — kuulda võtta, vaid jäin koju, ehk ma küll selgesti teadsin, et käsu täitmatajätmisel võisid pahad tagajärjed olla. Inspektor Luigi tunti kui suurt Eesti asja vastast ja kanget venestuse käsilist, mis pärast tema mulle ka isiklikult ei meeldinud. Süda ei lubanud mind selle sihi poole kalduda, kuhupoole tema tüüris, teades, et see ei rahvustundega ega ka kasvatusteaduslike nõuetega kokkukõlas ei seisnud. Ja ma ei läinud kursustele, kuid teatasin Luigile, et see mul aineliselt võimata on, mis ka õige oli.

Umbes samal ajal sain ma Tartust sellekordselt „Oleviku“ toimetuse liikmelt, tuntud luuletajalt Karl Eduard Söötilt kirja, milles ta mind tingimata palus

tulla Tartus sel suvel ärapeetavale Eesti Kirjameeste Seltsi võidupidule. Mis otstarve kutsel võis olla, seda kiri ei ütelnud ja ei saanud ma seda ka enne teada kui Tartus. Oletasin seda, oletasin teist, kuid võit ma kutse lahendamiseks ei leidnud.

Aakre vallavanema Jaan Jantsi seltsis, kes üks agaramaist ja ärksamaist Aakre valla meestest, võtsime siis reisi ette ja sõitsime hobusega Tartu võidupidule — 50 versta maad.

Kui K. E. Sööti juure läksin, kuulsin, et ta mind nimelt selleks linna kutsunud, et mind ühes teiste tolleaegsete luuletajatega ühiseks päevapildiks üles võtta lasta. Asjast ei tulnud aga paraku midagi välja, sest et palju kutsutuid tulla ei olnud saanud. Tulnud olid peale K. E. Sööti ja minu veel ainult Jakob Tamm, Juhan Liiv, K. Krimm, Ed. Wöhrmann ja paar teist, keda enam ei mäleta.

„Tartu“ võörastemaja pidajaks oli seekord K. Arak, kelle juure K. E. Sööt meid siis ka kutsus. Võörastemaja seisis Peterburi tänava ääres ja oli seekord üldiselt tuttav, sest et ta omanik eestlane ja tuntud tubli rahvuslane oli.

Jakob Tamme, Karl Krimmi ja Juhan Liivi nägin ma seal esimest korda ja sain neist mulje, et Jakob Tamm tõsise, Karl Krimm elava ja Juhan Liiv vaikse loomuga olid, kuna ma K. E. Sööti juba varemalt kui inimest tundsin, kel rohkesti pilke- ja naljaannet. Meie viibisime umbes paar tundi koos ja saime sedaviisi üksteisega lähemalt tuttavaks.

Võidupidul, kuhu sealt läksime, kandsid mitu luuletajat oma luuletusi ette. Jakob Tamm sai oma etteloetud luuleloo „Urgas“ eest esimese auhinna — etteluigejaks oli Or g' u s s a a r — ja mina oma etteloetud luuleloo „Küll süda mul kerkib ja keeb“ eest teise auhinna. Luuletuse kandsin ise ette. Et suvekursustel olevad kooliõpetajad ka koorilauluga esinesid,

siis viibis võidupidul ka inspektor Luig, kes nüüd ka minu esinemist nägi ja mulle selle „patu“ arvele pani, mind sõnakuulmatuses süüdistades ja suureks isamaalaseks tembeldades. Keegi kooliõpetaja Tiganik, kes minu Rõngu tegevust seltsi elus tundis ja oma meele poolest inspektor Luigi ettekirjutuste soe austaja oli, valanud, nagu pärast kuulsin, tema juures oli tulle, ja nii olingi siis Luigi vaenu alla sattunud. Tiganik ise laskis enda pärast Gr.-õigetuskus ristida ja võttis endale ka Vene nime — Aleksandrov, mis tegu tema meelsust küllalt selgesti iseloomustab.

Mina aga sõitsin, rind täis häid muljeid häist tutvusist, mis tehtud, ja võidupidul nähtust ning kuuldust, rahuldatuna koju tagasi ning andusin veel suurema hoolega seltsi alal rahvavalgustamistöele.

Järgneva talve võisin oma kohal veel rahulikult töötada. Siis, 1891. aasta kevadel, tagandas inspektor Luig mu ametist, sellest hoolimata, et Aakre vald mind tagandatuks ei tunnistanud, mispärast ma ka kohale edasi jäin.

1891. aasta juunikuul Tartus Dr. K. A. Hermann'i eestvõttel ärapeetud neljas üldine laulupidu valas minu ja mu ümbruskonna südamesse uut isamaalist vaimustust. Sellest hoolimata, et A. Grenzstein oma „Olevikus“, mida iseäranis Rõngus rohkesti loeti, laulupidu vastu kihutustööd tegi ja seda K. A. Hermann'i isikliku auahnuse rahuldamiseks ütles toime panna kavatsesavat, ei mõjunud see vastuvaidlus ometi vähe- matki vaimustusele, millega laulupidu oodati ja selle vastu valmistati. Niihästi meeste kui ka mängukoor harjutasid hoolega ja teisedki, kes kavatsesid pidule minna — ja neid oli Rõngus väga palju — tegid seks juba ettevalmistusi.

Ja tõesti. Kes pidule läks, see tuli sealt rahuldatud rinnal koju tagasi. Sest niisugustel pidudel, mis rahvast üle maa — kaugelt ja ligidalt — koondavad,

on imelik ühendav, ühteliitev, sulatav mõju. Kõik tunnevad endid olevat ühe isa lapsed, ühe kodumaa pojad ning tütreid. Seal sõlmitakse sõprust, seal tehakse tutvust, seal vahetatakse mõtteid, seal ammutatakse üksteise rinnast vaimustust ja äratust, mida eriti rasketel surveaegadel hädasti vaja on. Jääb ainult soovida, et mõni niisugune pidu nüüdki toime pandaks. See tõstaks rahva endatunnet ja annaks talle tuleviku tarvis vaimustust. /

Laulupidu ajal olin teiste hulgas ka Jakob Tülkiga tuttavaks saanud, kes tookord Tartus „Eesti Postimehe“ toimetaja oli, ja see tutvus andis mulle võimaluse, nagu allpool näeme, inspektor Luigi mõjuringkonnast vabaneda.

Sama aasta septembrikuu lõpul sain ma Jakob Tülkilt Tartust kirja, milles ta mulle ettepaneku tegi tema toimetusel ilmuva „Eesti Postimehe“ tegevaks toimetajaks tulla. Ma sõitsin viibimata Tartu temaga läbirääkimisele ja selle läbirääkimise tagajärg oli, et vastastikku tingimistega kokku leppisime.

Ehk küll raske oli armsast kodukohast juba teist korda lahkuda, ei olnud ometi midagi parata. Hing ihkas rahulikult tööd teha ja vaenu alt vabaneda. Suur sõprade hulk, kes mulle Pühastes vendadeks saanud ja kelle seltsis ma nii mõnegi tunni lõbusasti ja ühiseid sihte rajades veetnud, saatis mind vihmasest ilmast hoolimata Puka raudteejaama, kust raudteel Tartu sõitsin. Ma olin oma kooliõpetajakohused lõpetanud. Algas uus ajajärk.

Ajakirjaniku-ametis.

„Eesti Postimehe“ toimetus asus seekord Tartus Aleksandri tänaval maja nr. 3 alumisel korral, kus ühtlasi ka toimetaja Jakob Tülki elukorter oli.

Sellest korterist oli esimene, vastu tänavat seisev tuba, talituse- ning toimetusetoaks, kuna kaks järgmist tuba ja köök elukorteri moodustasid. Toad olid valged ja kenasti sisse seatud.

Palgatingimused olid minul: 10 rubla raha kuus, peale selle prii ülespidamine, valgustus, küte, korter ja talitamine. Tööaeg oli hommikul kella kaheksast õhtu kella seitsmeni, millest üks tund lõunavaheaga maha arvatud.

Et Tülk ise palju kodus ei olnud, eriti kevadel, suvel ja sügisel — varajases kevadest hakates kuni ligi mardipäevani —, vaid maal mõisates maad mõõtis — oli ta ju ameti poolest õieti maamõõtja — siis seisis kogu „Eesti Postimehe“ toimetus ja talitus ainuüksi minu õlgadel. Isegi talvel, mil Tülk enamasti kodus viibis, ei teinud ta toimetuse asjadega palju tegemist, sest et ta siis kõigi suvel mõõdetud maade tarvis pidi kaardid valmistama, mis talle küllalt rohkesti tööd andis. Ainult õige harva kirjutas ta ise lehe jaoks midagi, peaaesjalikult mõned põlluasjanduslikud juhtkirjad ja mõnikord ka poliitika ringvaatuse. Kõik muu oli minu teha ja toimetada.

Ka kaastöölisi oli lehel õige vähe. Nimetan neist ainult proviisor Jaan Jutt'i, O. Neufeldti ja neiu Helene Maaseni. Leht tuli niiviisi minul peaaegu alati algusest lõpuni täita.

Kuulutusi oli ainult mõni üksik. Kuulutuste vähe- sus tuli nimelt sellest, et lehte ainult 500 eksemplaari trükiti ja lehe ilmumine õige korratu oli. Leht pidi küll kord nädalas ilmuma, aga sagedasti juhtus, nimelt sel puhul, kui Tülk kodust ära oli, et minul raha ei olnud lehe trükkimise- ja paberiraha H Laakmanni trükikojale ära tasuda ja valmistrükitud leht niisugusel korral Laakmanni keldrisse pandi, seniks kui Tülk tuli ja raha ära maksis. Tülk võlgnes Laakmannile juba endisest ajast suurema summa ja Laakmann ei lask-

nud nüüd lehte enam ilma kohemaksetava rahata välja anda, ehk olgu siis, kui temale vana võlg enne oleks ära tasutud. Talvel, mil Tülk enamasti kodus oli, ilmus „Eesti Postimees“ korralikumalt ja oli tal siis ka rohkem kuulutusi.

Tülk ise oli oma iseloomu poolest väga hea mees, kes ka mõnusat naljajuttu oskas vesta. Samuti armastas ta hästi süüa ja iial ei puudunud ta lõunalaual õlu, kuna ta õhtul tee hulgas ka veini tarvitas. Vahel istusime poolööni teelauas ja vestsime juttu. Et leht enam kulu tegi kui kasu tõi, siis küsisin ma nii mõnigi kord, miks ta lehe väljaandmist ei lõpeta. Temal aga oli kindel usk lehe tulevikusse ja ta ei mõtelnudki lehte seisma jätta, uskudes, et kui sõda tuleb, siis ka tema leht hulga lugejaid võidaks. See usk valdas teda nii, et igakord, kui maalt koju tulles oli Saksa lehed läbi lugenud, ta esimene sõna ettetuppa minu juure astudes oli:

„Jah, armas Grünfeldt, sõda, sõda, sõda! Maailma asjad on keerulised, nüüd sõda enam tulemata ei jää. Ja kui ta tuleb, siis saab ka meie leht jälle hulga lugejaid. Jah, sõda, sõda, sõda!“

Mina seda usku temaga ei jaganud, sest kuidas võis sõda lehe, mis nii väike ja nii korralikult ilmus, teiste suuremate kõrval veel suuremaks ja loetavamaks teha, kui omanik tema eest nüüd nii vähe hoolt kandis. „Olevik“ ilmus ju hästi toimetatud nädalalehena ja „Postimees“ sama aasta augustikuust saadik juba päevalehena. Mina muidugi tegin, mis oskasin ja suutsin, aga et mul võimu ja raha polnud lehte korralikult ilmuma panna, siis oli muidugi ka minu vaev maha visatud.

Kohe peale linna-asumist algas mul elav läbikäimine teiste ajakirjanikkudega, eriti Heinrich Prantsuga, kes ainus „Postimehe“ toimetuse liige oli, ja Johan Liiviga, kes „Oleviku“ juures töötas, samuti ka Ado Rennitiga, kes „Oleviku“

trükikojas kirjaladujaks oli, aga „Olevikule“ ja „Postimehele“ ka kaastööd tegi. Hiljem ilmus meie hulka veel Oskar Brunberg, kes Venemaalt, Novgorodist oma sugulase õpetaja Aleksander Mohrfeldti juurest tulles Tartus kohta otsis ja minule ka „Eesti Postimehe“ juures käis kaastööd — algupäraseid vesteid — pakkumas. Varsti saigi ta „Postimehe“ talus — meie kutsusime tookord toimetusi oma vahel „taluks“ — koha, mille järele ta peagi meie heaks sõbraks ja alatiseks seltsimeheks sai. Ka K. E. Sööt võttis meie koosolekutest vahete-vahel mäletavasti osa.

Mis meie oma vahel tegime ja rääkisime?

Noh, kes noor on ja isamaad nooruse vaimustuses südames kannab, võib seda juba isegi arvata: millest süda täis, sellest voolab suu üle. Ehitasime oma moodi Eesti kodu, pidasime tulevikukavatsusi, rääkisime, mis Eesti kirjanduse paranduseks vaja oleks teha, kuidas lehe sisu tõsta jne. Lugesime aga ka üksteisele ette oma jutupalasid ja luuletusi, arvustasime neid vastastikku, tegime nalja, käisime seltsis tihti „Vanemuise“ näitemänguetendustel, ja, mis peasi, õppisime niiviisi üksteist lähemalt tundma ja saime sinasõpradeks, kes üksteist eluaeg töotasid toetada. Need olid armsad ajad ja südantülendavad päevad.

Juhan Liiv oli meist kõige närvilisem, kõige nukrameelsem. Tema kurtis tihti, et see „orjatöö“ olla, mis teeme. Tarvis olla ise ajaleht asutada ja seda siis ühisel ettevõttel ning jõul välja anda. Kuid meie tegime talle selgeks, et selle peale mõteldagi ei maksa, sest et sel ajal võimata oli uue lehe väljaandmiseks luba saada. Oli ju seekord olukord niisugune, et mõni neistki lehtedest valitsusele pinnaks silmas oli ja kinnipanekut kartis, sest lehed seisid peale eeltsensuuri veel sandarmivalitsuse üksikute ametnikkude salajase kontrolli all.

Näiteks toon loo, mis 1893. aasta kevadel Tartus sündis. H. Prants oli meie olukorra üle mäletavasti ühes Viiburis või Lappeenrannas ilmuvast Soome poliitikalehes pikema kirjelduse avaldanud ja selles näidanud, kuidas Vene ametnikud meil talitasid ja mis suguse surve all meie ajalehed pidid töötama. Teade sellest läks ka ametnikkude kõrvu ja nüüd algas sandarmivalitsuse poolt hoolas uurimine, mille tagajärjel H. Prants mõneks ajaks pidi Soome põgenema, et mitte „pogrisse“ sattuda või maalt väljasaatmise alla langeda. Ometi suudeti asi lõpuks ära sumbutada ja nimelt seekord tuntud juttude tõlkija G. Sireli, Prantsu hea tuttava abil, kes vanema sandarina Tartu sandarmivalitsuse ülemä juures kantseleis teenis. Et uurimine just Sireli kätte oli usaldatud, siis oskas see hea mees asjale ilmsüütuse värvi anda ja H. Prants pääsis ainult hirmuga ning võis Soomest jälle Tartu tagasi tulla.

Toimetuseliikmete palgad olid tol ajal järgmised: Juhan Liiv sai „Oleviku“ juures A. Grenzsteinilt peale prii ülespidamise, korteri, kütte ja valgustuse 15 rubla kuus, peale selle veel iga laupäev 20 kopikat saunarahat. Mina sain, nagu juba tähendasin, „Eesti Postimehe“ juures J. Tülkilt peale prii ülespidamise, korteri, kütte ja valgustuse 10 rubla kuus ja H. Prants ning Oskar Brunberg „Postimehe“ juures Dr. K. A. Hermannilt – esimene 18 rubla ja teine 15 rubla kuus ilma ülespidamiseta, korterita, kütteta ja valgustuseta.

Praeguse aja inimesed ei suuda muidugi aru saada, kuidas selle palgaga elada võidi, aga tolleksordsetes oludes olid need palgad ometi õige rahuldavad. Näiteks maksime mina ja Oskar Brunberg pärastpoole, kui ka mina „Postimehe“ juure olin läinud, pärastisele „Põllumehe“ toimetajale Heinrich Laasile, kelle juures kostil olime, kumbki ainult kaheksa ja pool rubla kuus kosti eest ja saime selle eest

imehästi süia. Korterid eest oli meil igal mehel kuus poolteist rubla maksta. Nii siis kulus ülespidamiseks ja korteri peale kuus ära ainult kümme rubla — kõik muu osa jäi palgast teisteks otstarveteks järele.

1892. aastal ilmus minu sulest kolmas raamat luuletusi pealkirjaga: „Õitsevat õnne!“ Ses raamatus avaldasin ma vihukese kogutud luuletusi kõigi selleaegsete luuletajate poolt teatud tähtaegade tarvis. Raamatu laskis pärastine „Põllumehe“ toimetaja H. Laas H. Laakmanni trükikojas trükkida ja müüs terve trüki — 3000 eksemplaari — aasta jooksul ära, nii et veel teine trükk võis ilmuda. Minu honoraariks oli 100 priieksplaari, ja raamat maksis 25 kopikat, ilukõites 1 rbl.

H. Laasiga sain ma tuttavaks J. Tülk'i juures, kuhu ta mõnikord kui Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi liige käis. Oli ju Tülk sel ajal Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi kauaaegne esimees. Neid sidusid põllumajanduslikud huvid. H. L a a s, kui endine tegelik põllumees, oli väikese raamatukese kirjutanud „Linakasvatamisest“ ja selle raamatu laskis Tartu Eesti Põllumeeste Selts J. Tülki soovitusel oma kulul trükkida. Raamat leidis rohkesti ostjaid ja lõppes aasta pärast müügilt otsa.

Jakob Tülk oli küll kõrgesti haritud ja väga laialdaste teadmistega mees, aga seda andi, mida seltsi esimehelt kui koondajalt tuleb nõuda, temal ei olnud. Tal puudus osavus seltsile sõpru võita ja nende hulka kasvatada. Vastuoksa. Ta peletas oma kangekaelsuse läbi seltsist veel mitmed endisedki tegelased eemale, sest et ta teiste arvamistest suurt ei tahtnud hoolida. Sellepärast õrenes tema ametiajal Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi liikmete ringkond silmanähtavalt, kuni esimehe amet lõpuks 1895. aastal tema käest ära libises. Kui inimene oli ta aga läbi ja läbi aus ja jutuaajamine temaga matemaatika, geoloogia,

geomeetria ja meteoroloogia alal oli ülihuvitav, sest et ta neid asju õige põhjalikult tundis. Oli ta ju neid teadusi studeerinud: Strassburgis matemaatikat, loodusteadust ja filosoofiat, Genfis kujutavat geomeetriat, geoloogiat ja zooloogiat, ja Pariisi akadeemias veel kõrgemat algebrat, geomeetriat, keemiat ja matemaatilist täheteadust, kusjuures ta veel kaks aastat Strassburgis meteoroloogia-assistendiks oli olnud.

Ülalmainitud veale seltsis juure veel see, et ta A. Grenzsteiniga ja K. A. Hermanniga vaenujalal seisis ja seega endalt ka võimaluse röövis Põllumeeste Seltsi heaks avalikult kõige loetavamates lehtedes kihutustööd teha.

1892. aastal peeti Tartus Jaama tänaval seltsi oma saalis Eesti Kirjameeste Seltsi peakoosolekut, mis erakorraliselt kokku kutsutud. „Valguse“ toimetaja Jakob Kõrvi eestivaenuline ja venesõbraline poliitika-ajamine oli paljudel, eriti rahvalikult mõtlejatel ja iseteadlikkudel ringkondadel, meele pahaseks teinud ja neil oli nüüd nõu Kõrvi seltsist välja heita, sest et selle mehe avalik tegevus seltsi eesmärkidega kokkukõlas ei seisnud. Juba enne koosolekut oli midagi õhus tunda, mis mõtelda andis. Nimelt ei olnud mitte kõiki liikmeid koosolekule kutsutud; küll oli ajalehtedes sellekohane kuulutus ilmunud, aga, nagu see harilik, seda ei pandud hästi tähele. Selle eest tehti aga nimelt linnas liikmete hulgas elavat kihutustööd.

Et ma seekord „Eesti Postimehe“ juures töötasin ja J. Tülki kui Hermanniga vastast tunti, siis sooviti väga, et ka mina tingimata koosolekule peaksin ilmuma. Kuid Kõrvi poolehoidjad olid oma arvega eksinud. Sest nagu koosolekul selgus, kaalus Kõrvi vastaste hulk ta sõprade hulga kaugelt üles. Noored üliõpilased, keda küll seltsiliikmest ägedalt sooviti tagandada, mis aga õnneks korda ei läinud, ja rutuga

kokkukutsutud kooliõpetajad ning linna seltskonnategelased viisid asja ometi läbi: Jakob Kõrv otsustati Eesti Kirjameeste Seltsist eluks ajaks välja heita.

Ähvardades ja otsust mitte maksvaks tunnistades lahkus Kõrv ühes sõpradega koosolekult. Ja et need lahkujad õigusega midagi teha ei saanud, kuna otsus põhikirjale vastas, siis hakati nüüd „Valguses“ ja ka telgi taga selleks töötama, et selts selle „ülbe“ teo eest kinni pandaks. Käidi kuberneride juures, tallati isegi Peterburi teed mitu korda. Küll katsusid ka seltsi sõbrad abinõusid tarvitada, et vastased seltsi Kõrvi pärast sulgeda ei saaks. Küll käisid nemadki siin ja seal selgitamas, et see seltsi sisemine asi on ja ainult liigete võimkonda kuulub, aga nähtavasti oli sallimatus Eesti vastu nii suur — ristiti ju samal aastal Tartu linngi Jurjeviks, — et „võit“ viimaks ometi Kõrvi poole kaldus, kellele vürst Schahovskoi suureks toeks ja eestseisjaks oli. 1893. aastal anti ametlikult teada, et „Eesti Kirjameeste Selts“ kinni on pandud ja oma tegevuse peab lõpetama.

Samal aastal sündis ka „Linda“ seltsi likvideerimine. Seega olid Eestit kaks rasket kaotust korraga tabanud.

Juba 1891. aasta talvel hakkas Juhan Liiv väsimuse üle kurtma, mis teda tihti valdavat ja talt kõik elurõõmu ähvardavat ära võtta. Jutt kordus ja kordus ning läks ikka sagedamaks, vahel suikudes, vahel jälle päevakorrale kerkides. Siis äkki ütles ta ühel suvepäeval, et „Oleviku“ juurest lahkub. Meie hoiatasime ja keelasime teda. Ütlesime, et ta kavatsusest, vabaks kirjanikuks hakata, midagi ei või välja tulla, sest et vabal kirjanikul tookord mingisuguseid tulevikuväljavaateid ei olnud. Raamatuid osteti alles leigelt, lugejate ringkond oli väike, ja honoraarid nii imepisikesed, et neist keegi ei oleks võinud ära elada. Aga tema

vaidles meile vastu, küll ta juba tööd ja leiba saavat, ja ei loobunud oma ettevõttest.

Ta lahkus tõesti „Oleviku“ juurest ja võttis enesele Hetseli tänavale väikese katusealuse toakese, kuhu elama asus. Koht oli väga luuleline ja ilus: akna all põlised puud ja linnakära kaugel, sest seal ligidal kivitatud tänavaid ei olnud. Teda ümbritses täielikult prügitamata Toome puiestik oma saladusliku kohinaga ja linnukooriga.

Esimene töö, mis ta algas, oli, minu nõuannet kuulda võttes, oma väikeste jutukeste „Olevikust“ väljakirjutamine iseseisva raamatu jaoks, mis hiljem pealkirjal: „Kümme lugu“ Schnakenburgi kirjastusel ilmus.

Raamatu trükkitoimetamine tegi Liivile väga rohkesti muret ja vaeva. Liiv jooksis ühest kirjastusärist teise, aga kellelgi ei olnud raamatu trükkimiseks lusti, peaasjalikult sellepärast, et jutud juba „Olevikus“ olid ilmunud. Õeldi, inimesed on neid juba lugenud, mistarvis neid veel trükkida; ei tasu kulu ära. See oli muidugi ainult ettekääne; õigem põhjus oli see; et sel ajal raamatukauplejad kui vähese haridusega isikud ainult kõmujuttusid, haledaid ja armsaid, armastasid, kirjandusliku väärtusega juttudest aga aru ei saanud, sellepärast neid ka ei kirjastanud.

Viimaks, suure vaeva järele, läks korda käsikirja Schnakenburgi kirjastusele ära anda, kes selle eest kümme rubla maksis. Raamatus oli, nagu juba pealkiri teatab, kümme jutukest, nendest aga „Peipsi peal“ ja „Igapäevane lugu“ — kõige paremad terves kogus — uued, mis enne ei olnud ilmunud. „Muldmäe Mats“ on ühe „Rigasche Rundschau's“ ilmunud Saksa jutu ümberjutustus. Jutud „Peipsi peal“ ja „Igapäevane lugu“ on pärast mitu korda Saksa keele, peale selle veel Vene, Soome ja Läti keele tõlgitud, ja neid tuntakse ka meil väga laialt. Honoraar aga, mis Liiv nende eest Schnakenburgilt sai, oli nii väike, et vae-

valt ühe neljandiku protsendi raamatu hinnast välja tegi. Peale selle sai ta veel kümme priieksemplaari, mis autor sõpradele kinkis.

Tasu oli küll imeväike, aga oma hea külg oli tal ometi ka; Liiv sai ühes rahaga jälle hea tuju tagasi, mis tal käsikirjale ostjat otsides juba nullini langenud, sest seda honoraari arvas ta nagu tagatiseks oma tulevikulootustele.

Siis hakkas ta kirjutama juttu „Vari“, mille loomise ja sündimise lugu ma oma raamatukeses „Mälestused Juhan Liivist“ *) pikemalt olen kirjeldanud, nii et seda siin korrata ei maksa.

Liiv käis õige tihti õhtuti ja mõnikord ka päeval minu juures juttu vestmas. Niisugustel kordadel oli meil enamasti ikka peajutuaineks kirjandus, eriti luule. Tema armastas kangesti luuletusi ja soovis siis ka minu omi läbi lugeda, neid pärast heatahtlikult, aga mõnikord ka õige kibedasti arvustades. Tema oli otsekohene mees, kes oma arvamisega iial tagasihoidlik ei olnud.

1893. aasta kevadel, kui H. Prants ülalmainitud kirja pärast Soomemaale põgenes ja K. A. Hermann oma raske südamehaiguse pärast väljamaale tervist parandama pidi sõitma, astusin ma „Postimehe“ toimetuse liikmeks. Töötasime seal siis Oskar Brunbergiga kahekesi.

K. A. Hermann oli kui inimene väga hea mees, kes oma toimetuse liikmeid vahete-vahel ka oma juure kutsus. Ta mängis hästi viulit ja tema kodu koonduisid seekord Tartus kõik noored Eesti üliõpilased ja haritlased. Ei ole liialdus, kui ütlen, et nii mõnigi meie ülikooliharidusega meestest Hermannit toetusel jalule on pääsenud.

*) Ilmus „Odamehe“ kirjastusel a. 1919.

Hermanni äramineku puhul aga kutsuti „Postimehe“ toimetusetöö juhtijaks — Jaan Tõnisson.

Peaaegu ütlema, et selle mehe tulek vanale „Postimehele“ otse uue elu sisse puhus. Tõnisson oli seekord küll alles noor, aga ta rinnas tuksus haruldaset kuum isamaaline süda, ja niihästi ta silmist kui ka ta kirjutustest lõomas välja julgus ja tuli. Mida K. A. Hermann ei olnud julenud, seda julges Tõnisson; mida Hermann ei kohmanud, seda tegi Tõnisson nagu loomusunnil; mis Hermannil alles udune, oli Tõnissonil selge. Kus puudus enne Hermanni toimetusel kindel eesmärk, seal seati nüüd Tõnissoni poolt selged sihid üles. „Postimees“ muutus elavaks, sõjakaks, julgeks, kindlasihiliseks. Siia-sinna vankumine kadus ja labasus ei leidnud lehes enam ruumi. Ärgu tuldagu ütlema, et see on „ülemlaul Tõnissonile“, mis ma siin kirjutan. Ei. See on tõde.

Kuid Tõnissoni tulek ja esinemine ei meeldinud „Oleviku“ toimetajale A. Grenzsteinile, kes seni oma nõrga vastasega kergesti oli valmis saanud. Nähtavasti aimas ta ses mehes võistlejat ja kirjutas „Postimehe“ vastu ägeda kirja.

Kui Tõnisson selle kirja toimetuses oli läbi lugenud, viskas ta „Oleviku“ põlglikult lauale ja lahkus toimetusetoaast väga ärritatult. Aga kui ta järgmisel päeval jälle ilmus, siis oli ta juba täiesti rahulik ja ütles:

„No nüüd annan ma talle vastuse, nii et mõjub!“
Ja andis.

Vastus oli pikk, aga asjalik ja lükkas Grenzsteini pealekäimise punkt punktilt niisuguse põhjalikkusega ümber, et Grenzstein selle peale ainult sõnakõlinaga sai vastata, ilma et asjalikult midagi oleks suutnud ümber lükata, mis Tõnisson oli kirjutanud.

Sama aasta kevadel tuli Juhan Liiv, kes eelmisel sügisel Kodaveresse oma vanema venna juure elama läinud, sest et ta ennast vaba kirjanikuna linnas üle-

val pidada ei jaksanud, jälle linna, aga seekord juba v a i m u h a i g e n a *). Ta jäi mitmeks nädalaks meie korterisse. Meie, H. Prants, Oskar Brunberg ja mina, elasime seekord Kivi tänaval ühises korteris, ja me jagasime Liiviga, mis meil oli.

Hiljem toibus ta veel kord ja kirjutas jutud „Käikmäe kägu“ (ilmus „Postimehes“ ja pärast iseraamatuna) ja „Nõiatütar“. Viimane ilmus esimest korda Schnakenburgi kirjastusel, aga kui palju Liiv selle käsikirja eest sai, seda ma enam ei mäleta.

Siis jäi Liiv kauaks ajaks vait ja kadus minu silmist.

Raamatukaupmehena Valgas.

1893. aastal 12. detsembril laulatas õpetaja Eisen Schmidt minu Tartu Peetri kirikus Anna Kriipsuga abiellu ja ma asusin ühes oma noore naisega Valka elama, kuhu Eesti raamatukaupluse avasin, et selle kaudu Valga eestlastele, kellega ma ennem tuttav, Eesti kirjandust kättesaadavamaks teha.

Valgas oli Eesti asi tookord alles suikumas, kui maha arvata töö, mis Hans Einer seal juba algatanud ja käima pannud. Oli olemas üksainus selts - Valga Eesti Karskuse Selts —, mille ümber inimesed koondusid, sest et teisi selltse raske oli asutada. Selle seltsi hingeks olid siiaamaani olnud Hans Einer ja Simon Aintson, aga nooremad jõud puudusid. Nähes, et siin tarvis on äratus- ja koondustööd teha, andusin ma oma ameti kõrval täie jõuga seltsitööle. Minu valiti seltsi esimeheks ja selleks jäin ka kuni Valgas viibisin — kolm aastat. Tubliks toetajaks oli meile sinna vaheajal Eesti õpetajaks valitud õpetaja

*) Pikemalt leiab lugeja selle kohta teateid minu raamatust „Mälestused Juhan Liivist“.

Paul Undritz, tuntud kirjamees, kes meile tihti kõnedepidamises appi tuli. Tema oli ka see, kes kirikustki soovitas, et inimesed meie seltsi kõneõhtutele ilmuksid. Panime toime näitemänguõhtuid, perekondlike pidusid ja kõneõhtuid — esimesi esiti kohaliku Läti seltsi ruumides, mida meile õige visalt taheti anda, pärast iseoma ruumides, mis Hans Eineri majasse Moskva tänavale üürisime, viimaseid koolimaja ja pärast õpetajamaja leerisaalis. Viimasel aastal oli meile mõnusaks ja vastutulelikuks toetajaks ka J. O r g u s a a r, tuntud näitemängude kirjutaja, kes Valgas seekord veinikauplust pidas. Ta oli suurepärase deklamaator, kes eriti rahvalaule imehästi ette kanda oskas. Peale selle oli ta vaimustatud isamaalane.

Siinkohal ei taha ma tähendamata jätta sedagi, missugune vahekord sel puhul Valgas eestlaste ja lätlaste vahel valitses. Et eestlastel 1894. ja 1895. aastal veel oma ruumid puudusid, kus oleks võinud pidusid toime panna, siis tuli niisugustel kordadel alati palvega pöörduda lätlaste poole, kel oma šeltsimaja oli. Peaaegu iial ei tahtnud lätlased eestlaste palvet vastutulelikult täita, vaid olid alati valmis Eesti pidude toimepanemist kuidagi viisi takistama: kord oli neile saali enestele vaja, kord oli see juba kellelegi teisele ära lubatud, kord oli sell remont. Ja kui saal kord õmeti anti, siis ei ilmunud ükski lätlane Eesti piduõhtule, kuna aga, vastuoksa, eestlasi Läti piduõhtutel alati küllalt oli.

Üldse pean ütleva, et Eesti ja Läti iseloomud kaugelt lahku lähevad. Kuna eestlane ka teiste rahvaste vastu heatahtlik ja vastutulelik on, ei salli lätlane teisi rahvaid, nimelt teiste väikerahvaste liikmeid, vaid arvab ennast neist süllakõrgusel kõrgemal seisvat. Isegi Läti kauplustes tundus seda: oma rahva liikme vastu lahke, aga kes Eesti keelega sisse tuli, selle vastu kõrk, upsakas, ülevalt alla vaatav. Kuid see

kõik ei suutnud Eesti paindumatust ja visadust väärata.

Missuguse Eesti vaimu meie seekord Valgas ühisel jõul oskasime maksma panna, seda näitab kõige paremini iseloomulik lugu, mis Valga Eesti koguduse õpetaja- ja leerimaja õnnistamispidul juhtus.

Kogudusemaja, mille krundi Kaagvere mõisnik kinkis, oli üldise korjanduse abil valmis ehitatud ja kindralsuperintendent Friedrich Hollmann pidi tulema seda õnnistama. Õnnistamisepidule olid ka silmapaistvamad koguduseliikmed kutsutud, nende seas ka mina. Et uus õpetajamaja Eesti koguduse oma oli, siis rääkis õpetaja Undritz ja uskusime meiegi, et õnnistamine Eesti keeles sünnib. Alles mõni minut enne piduliku talituse algust ja kindralsuperintendendi ilmumist teatas aga õpetaja Undritz meile ärevalt, et Hollmannil nõu olla õnnistamist Saksa keeles toimetada.

See ajas meie hinge täis. Eesti kogudus ja Saksa keel — sellega ei võinud meie leppida! Selle peale pidime kuidagiviisi reageerima. Ja reageerisime. Meil oli ka väike meestekoor. Olime selle eriti seks puhuks kokku kogunud ja kavatsesime jumalateenistust lauluga kaunistada. Kui nüüd kindralsuperintendent Hollmann ilmus ja leerisaalis kõnetooli astudes laulusõnadeks ütles: „Dir, Dir, Jehovah, will ich singen“ — siis alustasime meine kui ühest suust laulu, aga Eesti keeles: „Sull', sull', Jehoova, tahan laulda!“

Kindralsuperintendendi nägu venis seda kuuldes üllatatult pikaks, aga mis võis ta meile teha? Meie olime oma arvamise talle avalikult näkku ütelnud, ja aru saades, et ta vea teinud, ruttas ta kohe saksa-keelse kõne järele ka Eesti keeles kõnelema, kuid Võru murrakus.

Aga et meie tegu talle ei meeldinud, see tuli ilmsiks pärast all õpetaja ruumides toimepandud pidusöögil, kus ta ainult paaril õpetajal lubas lauakõnet

pidada, koguduseliigetele aga sõna ei annud, vaid pidusöögi enne järsku ära lõpetas. See tundus nii haavav olevat, et isegi vana hällpea Helme õpetaja Behse selle üle pead raputas.

Et Valgas raamatukauplus seekord alles õige vähe tarvitajaid leidis, nii et sissetulek kulusid katta ei jõudnud, siis olin sunnitud kõrvalist teenistust otsima. Ma hakkasin hoolega kirjatööd tegema, et sel kombel lisasissetulekut saada. Kõige esiti kirjutasin ma Tartu raamatukaupmehe Jakob Mäesepa soovil raamatu „Uus mõistlik seltsiline“, mida 5000 eksemplaari trükiti ja mille eest ma honoraariks sain 100 rubla ja 100 priieksemplaari. Siis seadsin ma samale kirjastajale veel kokku vihu luuletusi „Priiuse helinad“, mille honoraariks oli 50 rubla ja 100 priieksemplaari. See raamat ilmus 1894. aastal Tartus ärapeetud üldise laulupidu eel ja leidis sooja vastuvõtu. Siis kirjutasin veel H. Laakmanni kirjastusele „Noorerahva käsiraamatu“, mis 92-leheküljeline oli ja mille eest honoraariks sain 100 rubla ja 100 priieksemplaari. Neist raamatutest on esimene — „Mõistlik seltsiline“ — juba ligi 100.000 eksemplaaris rahva sekka laiali läinud, sest teda on palju kordi trükitud ja igakord suures eksemplaridearvus. Arvamised võivad tema kohta ju lahku minna, ometi on ta rahvaraamatuks saanud.

Peale selle tõlkisin ma eriti „Postimehele“ hulga lühemaid ja pikemaid jutte ning romaane. Nimetan neist ainult Heimburgi „Kaltsumöldri Liisi“ ja R. Ortmanni „Kolm heledat tähte“. Mõned käsikirjad, näiteks vürst Ljubomirski jutu „Tatjana“, võttis tsensor kui riigivaenulise ära. Pärast, 1905. aastal, kui poliitiline olukord muutus ja Tallinna lehed Tallinnas J. Truusmanni kätte tsenseerida läksid, tõlkisin selle romaani uuesti ja ilmus ta samal aastal pealkirja all „Peterburis ja Siberis“ „Rahva Lõbulehes“ täielikult. Tsensor Truusmann ei keelanud seda trükkimast. Mur-

ranguaeg oli ka meeltesse' murrangu toonud. Üldse oli Truusmann seekord õige vastutulelik ja lahke mees.

Valk oli ka kohaks, kus ma kirjastaja Gustav Pihlakaga esimest korda kokku puutusin ja tuttavaks sain. See tutvus andis mulle võimaluse enam kõrvalt teenida, sest et G. Pihlakas minult varsti hakkas käsi-kirju soovima, mis temale ka tegin. Sedaviisi olin uuesti kirjatöödele andumas, kuna see töö mind ka eriti huvitas.

• Jälle ajakirjanik.

1896. aasta oktoobrikuul sain ma Tallinnast kirja, nimelt August Buschilt, kes vaheajal „Eesti Postimehe“ Jakob Tülkilt 1000 rubla eest ära ostnud ja Tallinna üle viinud. Selles kirjas küsis Busch minult, kas ma ei sooviks Tallinna „Eesti Postimehe“ toimetusse tulla, kus parajasti koht vaba oli. Et mul rahaline jõud raamatukaupluse pidamiseks väike ja ma juba võlgagi olin teinud, siis võtsin kutse vastu ja asusin 30. novembril Valgast Tallinna elama, kuna mu perekond, abikaasa, tütar ja poeg, mõneks nädalaks veel Valka jäid. Palgaks oli mulle esialgul lubatud 35 rubla kuus, see pidi aga juba järgmisel kuul 50 rubla peale tõusma, niipea kui ma näidaõud olin, et oma peale võetud tööga toime saan. Endine toimetuseliige Andres Järv, kes ühtlasi Laurmanni raamatukaupluses ärijuhiks oli, oli enne mind 50 rubla saanud.

„Eesti Postimehe“ toimetus asus seekord Suure Karja ja Müürivahe tänava nurgal Mattssoni majas (selle maja ostis hiljem Viktor Auster 25.000 rubla eest ära, kiskus maha ja ehitas selle asemele uue kolmekordse maja). Leht ilmus nädalas kord ja teda trükiti sel puhul, kui mina toimetusse astusin, natukene enam kui kahestuhandes eksemplaaris. Minu ülesandeks oli lehe sisu eest hoolt kanda, sõnumeid tõlkida ja jutu-

nurga eest muret pidada. Peale selle oli mul kohuseks tellimisi ja kuulutusi vastu võtta, mispärast toimetuse ja talituse avatud olid hommikul kella kaheksast kuni õhtu kella seitsmeni ja kaheksani, sellest üks tund lõunajaks maha arvatud. Viimaks pidin veel lehe ilmutamisepäeval ühes A. Buschiga ja ta perekonnaliigetega lehti, kui need trükikojast toodi, kokku valtsima ja ristpaela alla panna aitama, milleks terve päev ära kulus.

Harilikult oli mul peale sõnumite kribukrabu lehe tarvis veel tõlkida kaks romaani; üks neist ilmus joone all ja teine lisalehes, „Eesti Postimehe Öhtustes kõnedes“. Hiljem tulid lisalehtedena lehele veel juure „Eesti Postimehe Misjonileht“ ja „Muusikaleht“, millele ka hulga tööd tegin. „Misjonilehele“ muretsesid küll materjaali V. Norman ja õpetaja Fr. Ederberg, kuna „Muusika Lisalehte“ esiti Konstantin Türrpu ja pärast Theodor Tedder toimetasid. Aga korrektuurid ja laulusõnade tõlkimine jäi ikkagi tegelikult minu kätte. Põllutöö alal oli lehele väga hoolikaks kaastööliseks J. Lammass Hoomulist.

Aga rohkest tööst hoolimata — August Busch kirjutas ise lehe jaoks õige vähe — ei täitnud A. Busch minu palga kõrgenduse suhtes, oma lubamist mitte, vaid laskis mind 35-rublase kuupalgaga edasi teenida, olgugi et ma selle palgaga enam läbi ei saanud, sest et minu perekond nüüd ühes minuga juba neli hinge suur oli.

Et ennast vee peal hoida, pidin jällegi kõrvalist teenistust otsima ja leidsin seda ka. August Busch'i isa Karl Busch pidas Harju tänaval raamatukauplust ja temale tõlkisin ma esiti pikema romaani „Naoomi“ ja pärast veel romaani „Gustav Vaasa pojad“, esimene ligi nelisada ja teine umbes 300 lehekülge paks. Esimese käsikirja eest sain 80 rubla ja teise eest, kui õieti mäletan, 50 rubla. Peale selle andis mulle veel tööd Gustav Pihlakas, hiljem ka K. E. Sööt,

kes vaheajal Tartu trükikoja ja raamatukaupluse asutanud. K. E. Söötile tõlkisin ma romaani „Tiitus, Õnnistegija seltsiline ristsambas“ ja sain tõlke eest 50 rubla.

See aeg oli mul raske aeg. Et ma terve päeva „Eesti Postimehe“ toimetuses pidin viibima, siis jäid mulle kõrvaliste tööde tegemiseks üle ainult õhtu- ja hommikutunnid. Talveõhtutel istusin tihti kella kahe- teistkümneni ja üheni oma töö juures, suvel tulin ühes päikesega juba kella kolme ajal üles ning panin sule liikuma, nii et ma päevas tihti vähemalt 18 tundi pidin tööd tegema, sellest 12 tundi toimetusetööd.

Nii läks asi edasi kuni 1898. aasta märtsikuuni. Lehe lugejatearv oli vaheajal küll juba enam kui neljatuhande peale tõusnud, aga palga juurepanemisest ei tahtnud A. Busch teadagi, ennast alati ikka sellega vabandades, et tema majanduslik seisukord seda ei lubavat.

Siis võttis August Busch Eduard Brunbergi (Bornhöhe) seltsis teekonna Pühale maale ette ja las kis Theodor Tedderi lehele ajutiselt vastutavaks toimetajaks kinnitada. Lehe tegevaks toimetajaks oli ta kutsunud A d o K a r r o t o m i, ilma et minule sellest midagi oleks lausunud. Selle kõige tagajärjel lahkusin ma „Eesti Postimehe“ toimetusest, liiati veel, et ma vaheajal niipalju kõrvalist tööd olin leidnud, et muretumalt võisin sellele anduda.

Ja mu usk ei petnud mind. Kevadest kuni augustikuuni, tähendab: poole aastaga, teenisin ma vabalt tööd tehes enam, kui „Eesti Postimehe“ juures terve aasta jooksul palka sain — ligi kuussada rubla, teiste sõnadega: umbes 100 rubla kuus. Maikuul kasvas mu perekond veel ühe liikme võrra: sündis tütar.

Kui mind samal suvel Jakob Kõrv oma „Valguse“ toimetuse liikmeks kutsus ja mulle 60 rubla kuus palka pakkus, ei võtnud ma ettepanekut vastu, vaid

jäin oma vaba töö juure. Minule ei meeldinud „Valguse“ sisu ja siht.

Aga et Tallinna elu Tartu omast kallim oli ja Tartu linn mulle endisest ajast ka armsamana tundus kui Tallinn, siis võtsin augustikuul küll „Põllumehe“ toimetaja H. Laasi kutse vastu ja asusin Tallinnast Tartu elama.

„Põllumehe“ toimetuses, kus ühtlasi ka äri korrespondendiks olin, tegin ma päeval ainult kolm tundi tööd, kõike muud vaba aega kodus kirjatööle pühendades. Seal „Põllumehe“ toimetuses õppisin ma siis ka esiti tundma põllutööinstruktor A. O. Johansonit ja pärast H. Schulzenbergi, kes seal mõlemad üksteise järele ametis olid. Nad mõlemad olid mulle häiks sõbruks ja lõbusaiks seltsimeesteks.

Tartu jäin ma kuni 1902. aasta suveni ja tegin seal rohkesti tööd. Selle aja sees ilmunud algupäralistest töödest, mis raamatuna ilmusid, nimetan luuletustekogu „Sinililled“ ja juttudekogud „Külatänavast“ ja „Killud“. Tõlgetest ni metanainult mõned suuremad: K. v. Rengarteni „Jala ümber maailma“, mis H. Laasi kirjastusel annetekaupa ilmus, Samuel Smiles'i „Elutarkus“ neljas suures raamatus G. Pihlaka kirjastusel, R. Ortmanni „Kihvtitatud vesi“ Johann Buschi kirjastusel, Greeni „Süüsidemetes“, Henkesi „Kahtlased jäljed“, Hugh Conway „Elu või surm“, L. Schnelleri „Paulus, paganate apostel“, L. Schnelleri „Kas tunned maad?“, Juhani Aho „Raudtee“ jne., jne., jne. Peale nende olid minu käes mitu aastat toimetada Schnakenburgi „Isamaa kalender“ ja „Talurahva kasuline kalender“, kuna ma varemalt hulga aastaid ka H. Laakmanni „Kasulist kalendrit“ olin toimetanud. Peale nende ilmus minu sulest veel hulk vähemaid raamatuid ja hulk juttusid „Eesti Postimehes“.

Kui ma K. v. Rengartenilt luba palusin ta reisikirju „Jala ümber maailma“ tõlkida, küsis ta tõlki-

mise luba eest 3000 rubla. Kui ma temale aga olin selgeks teinud, et Eesti kirjastajad nii kõrgest honoraari maksmisest veel undki pole näinud, sest et see eestikeelsete raamatute hinna peale vaadates võimatu on, siis vastas ta mulle: kui asi nii, „dann verzichte ich auf das Honorar!“*). Mina sain H. Laasilt tõlkimise eest 160 rubla, kuna „Jala ümber maailma“ trükituna umbes 600 lehekülge paks tuli. Suuremat honoraari seekord ei makstud.

Minu algupäraste juttude kogu „Külatänavast“ üle ilmus „Postimehes“ pärast raamatu ilmumist Gustav Suitsi sulest heatahtlik ja osalt kiitevigi arvustus, kuna Jakob Liiv sealsamas mu luuletustekogu „Sinililled“, mille P. Rootslane, kelle kulul nad ilmusid, minu suuremast kogust oma maitse järele oli välja kirjutanud ja trükkida lasknud, õige tisedasti maha laitis. „Ristirahva Pühapäevalehes“ kirjutas õpetaja H. Lezius minu raamatu „Külatänavast“ kohta väga asjaliku ja heatahtliku arvustuse.

Et H. Laas'i huvid peaasjalikult ta masinakaupluse peale ja pärast ka oma aia peale olid koondatud, siis jäi „Põllumehe“ toimetamine esialgul peaasjalikult minu kätte, kuni A. Johannson ja H. Schulzenberg mu sellest kohusest vabastasid.

Kokkuvõttes võin ütelda, et aastad, mis seekord Tartus mööda saatsin, väga töörikkad olid, nii et ennast ja oma perekonda, mis vaheajal minu enesega kokku juba kuue hinge peale kasvanud, rahuldavalt suutsin üleval pidada. Tööd oli palju, järelikult oli siis ka leiba, nii et oma eluga võisin rahule jääda.

Vaheajal oli Tallinnas „Eesti Postimehele“ vägev võistleja tõusnud. Konstantin Päts oli sinna päevalehe „Teataja“ asutanud ja see hakkas „Eesti Postimehelt“, kelle toimetaja A. Busch enesele vahe-

*) „Siis ei nõua ma mingisugust honoraari!“

ajal juba trükikojagi asutanud, lugejaid ära näpistama. See oli arusaadav ja loomulik nähtus, sest nädalaleht ei või ju päevalehega iial ei oma sõnumite värskuse ega sisu mitmekesisuse poolest võistelda. „Eesti Postimehe“ lugejate arv, mis siinamaani alati tõusnud, hakkas silmanähtavalt vähenema ja see nähtus mõjus August Buschi peale nii rusuvalt, et ta viimaks haigeks jäi. Ja et Maksimilian Pödder, kes seekord „Eesti Postimehe“ tegev toimetaja oli, tööga üksipäinis korda ei saanud, siis sain ma 1902. aasta juulikuul proua Mathilde Buschilt August Buschi isa kaudu kirja, milles mind paluti, et ma „Eesti Postimehe“ toimetusse jälle tagasi tuleksin. Palgaks lubati 65 rubla kuus ja esialgul ka prii korter.

Kaalusin mitu päeva, kas minna või mitte minna. Kui siis aga veel telegramm tuli, milles mind tingimata ja kohe tulla paluti, siis sõitsingi 30. juulil Tallinna ja hakkasin esiti Maksimilian Pödderi seltsis ning hiljem, kui Busch Pödderi lahti laskis, üksipäinis „Eesti Postimehe“ juures tööle, kuna mu perekond esiotsa veel Tartu jäi.

Aga kus vanker kord juba mäest alla on veemas, seal pole teda enam kerge peatada. Nii oli lugu ka „Eesti Postimehega“. Loomulikult võttis päevaleht „Teataja“, mille ümber hulk intelligentset jõudu kogus, nädalalehelt hulga lugejaid, eriti linna-lugejaid ära, sest „Eesti Postimehe“ lugejatehulk oli aasta jooksul seitsmetuhande pealt juba kolmetuhande peale alanenud. See alanemine, vähenemine oligi, nagu eespool tähendatud, mis August Buschi meeleolu peale nii raskesti mõjus, et ta kuude kaupa haige oli. Lisaks tulid veel rahalised raskused. Ta oli mõne aasta eest uue trükikoja asutanud, selle juures võlga tehes, ja nüüd ei suutnud ta maksudega enam toime saada. Selle tagajärjel müüs ta trükikoja ära Mihkel Martnale ja käis kavatsusega ringi lehtegi ära müüa. Rahaline

kitsikus oli juba nii suur, et ta minulegi korralikult ei suutnud palka välja maksta, samuti trükitöölistele.

Teada saades, et tal nõu on lehte ära müüa, asutasime oma vahel väikese osaühingu — konsortsiumi — ja astusime lehe ostu asjus August Buschiga läbirääkimisse. Osaühingu liikmeteks olid: Jaan Tõnisson ja K. E. Sööt Tartust, Jakob Ploompuu, Gustav Pihlakas, Johann Umblija ja mina Tallinnast, Eduard Langsepp Vösult ja J. Jaks, J. Jaanson, J. Speek ja M. Leinbaum Narvast. Läbirääkimistel olid head tagajärjed ja meie ostsime „Eesti Postimehe“ A. Buschilt kolmetuhande rubla eest ära, selle tingimisega, et A. Busch uue väljaandja ning toimetaja kinnituseni lehe vastutavaks toimetajaks ja väljaandjaks edasi jääks. Peale selle pidi leht 1. detsembrist hakates juba meie väljaandel ilmuma. Tegeva toimetaja kohused pandi minu peale, kuna J. Ploompuu talituse juhiks ja Joh. Umblija kassapidajaks määrati.

Ühisuse leping oli järgmine.

Äriühisuse leping.

30. novembril 1902. aastal astusid äriühisusse:

- 1) Cand. jur. J. Tõnisson, Tartust,
- 2) kooliõp. J. Umblija, Tallinnast,
- 3) kaupmees J. Ploompuu, Tallinnast,
- 4) „ G. Pihlakas, „
- 5) kirjanik P. Grünfeldt „
- 6) trükikojaom. K. Sööt, Tartust,
- 7) J. Speek, Narvast,
- 8) J. Jaks, Narvast,
- 9) A. Jaanson, Narvast,
- 10) M. Leinbaum, Narvast,
- 11) Kaupmees Ed. Langsepp, Vösult — selle otsustarbiga, et Tallinnas ilmuvat ajalehte „Eesti Postimeest“ omandada ja välja anda, kusjuures järgmised tingimused isekeskis maha tehti:

§ 1. Iga osanik maksab 250 rubla osamaksu, peale Ed. Langsepa, kes 500 maksab ja seega kahe osa omanik on.

Täheendus: Sedaviisi tuleb kõigist äri ehk ettevõtte kuludest ja tuludest Langsepa osaks $\frac{2}{12}$, kuna iga teise osaniku peale $\frac{1}{12}$ tuleb, kuid nõupidamistes ja otsusetegemistes on Langsepal üksainus hääl.

§ 2. Esimese paragrahvi põhjal sissetulnud rahast — ühes summas 3000 rubla — makstakse 2000 rubla August Buschile „Eesti Postimehe“ omanduseõiguse eest, kuna 1000 rubla esimeste numbrite väljaandmiseks ja teiste kulude katmiseks ühisuse laekasse jääb. August Buschile lehe eest võlgu jääv summa — 1000 rubla — makstakse August Buschiga tehtud lepingus nimetatud tähtajal ühisuse laekast.

§ 3. Ühisus annab „Eesti Postimeest“ edasi välja sel sihil, et leht seadustes määratud piirides kõige paremini Eesti rahva vaimlise ja ihulise varanduse tõstmiseks ning kõlblise elu edendamiseks tööd teeks.

§ 4. Osanikud valivad häälte enamusel kõik isikud, kes lehe juures peavad tööd tegema, näiteks: valitsusele kinnitamiseks ettepanemise vastutava toimetaja ning väljaandja; toimkonna, revidendid jne., ja määrava nende õigused, kohused ja vaevatasu.

§ 5. Kui lehe väljaandmisest rahalist kasu saab, siis jagatakse see äriaasta lõpul, märtsikuul, kõigi osanikkude vahel ühetasa ära; kui aga ajuti lehe väljaandmiseks või 2. paragrahvi järele Aug. Buschile võlgneva lehe ostuhinna tasumiseks rahast puudus tuleb, siis on kõik osanikud kohustatud tarvilise rahasumma ühetasa kokku panema, kusjuures Ed. Langsepp 1. par. põhjal kaheks osanikuks loetakse. Kui tarvilisel korral häälte enamusega otsuseks tehakse veel raha kokku panna ja mõni osanik selle otsuse alla ei taha heita, siis võetakse määratud summa tema esialgul sisse makstud osamaksust maha; mis üle jääb,

antakse temale välja ja ta ise arvatakse osanikkude hulgast väljaastunuks. On aga tarviline summa suurem kui 250 rubla, siis on tema kohustatud juure maksma niipalju kui tarvis, mida tema käest ka kohtu teel võib nõuda; tema ise aga jääb äriühisusest välja.

§ 6. Ühisuse osanikkude kokkukutsujaks valitakse üks osanik, kes väljaspool Tallinnat elab ja lehe juures ametis olevate tegelaste hulgast ei või olla. Kokkukutumine sünnib kas kokkukutsuja enese heaksarvamise või vähemalt kolme osaniku soovi peale, mida nad kokkukutsujale kirjalikult teada annavad. Kel võimalik ei ole koosolekule ilmuda, võib teise enese asemele volitada.

§ 7. Kui keegi oma osa tahab ära müüa, siis on ühisusel ostmiseks eesõigus. Ei soovi aga ühisus müüdavat osa omandada, siis võib seda osa ainult niisugusele isikule müüa, keda teised osanikud hääle-enamusega ühisusse vastu võtavad ja kes tingimata kõigi nende määruste alla heidab, mis sellesse lepingusse on üles pandud. Kellegi osaniku surma korral otsustab ühisus, kas seaduslikku pärijat osanikuks võtta või osa ära osta.

§ 8. Kui „Eesti Postimees“ mõnel põhjusel seisma jääb või ühisus ta kellelegi ära müüb, siis jagatakse äri lõpetamisel saadavad kasud või kahjud selle korra järele, mis § 5. määratud, ja ühisus ise loetakse lõpenuks ning koost lahkunuks.

Sellele esialgsele lepingule kirjutasid 1. detsembril 1902 a. Tallinnas koosolevad osanikud ja nende usaldusmehed alla, selle tingimusega, et nende põhimääruste järele vormilik leping seadusliku korra järele niipea kui võimalik valmistataks ja kinnitataks.

Can. jur. J. Tõnissoni asemel tema volinik Georg Luiga, Joh. Umbliä, J. Ploompuu, G. Pihlakas, P. Grünfeldt, J. Speek, K. Sööt, Joh. Jaks, A. Jaansonil asemel tema volinik Joh. Jaks, M. Leinbaumi asemel

tema volinik Joh. Jaks, Ed. Langsepa eest tema volinik J. Umbliia; Joh. Umbliia.

Nii ilmus „Eesti Postimees“ edasi, ehk küll temale teised lehed kõvasti võistlust tegid, kuni ta 1903. aastal luba sai kaks korda nädalas ilmuda ja 1904. aasta algusest saadik sellena ilmuma hakkaski — seekord juba ajalooteadlase Jaan Sitska toimetusel, kes Venemaal lehe toimetajaks oli kutsutud ja hiljem ühes A. Buschiga „Eesti Postimehe“ konsortsiumi käest ära ostis.

1903. aastal hakkas Tartus ka üks uus leht kaks korda nädalas ilmuma. Lehe nimi oli „Uudised“ ja tema toimetajaks oli Peeter Speek, täieline vastand oma vennale J. Speekile. Samuti ilmus Tallinnas juba mitu aastat „Uus Aeg“ Mihkel Neumann'i toimetusel ja Andres Perti väljaandel.

1902. aastal asutati eestlastemaal, nimelt Tartus, esimene Eesti Laenu- ja Hoiu-Ühisus, mille järele peagi üle terve maa laenuasutuste võrk hakkas tekkima, mis meid majanduslikult jõudsalt edasi aitas. Nende asutuste hingeks ja õhutajaks oli Jaan Tõnisson, kelle teened sel alal suured on.

1904. aasta kevadel omandasid Karl Keyler ja Viktor Jakobson Johann Leopold Jürgensilt „Rahva Lõbulehe“ ja hakkasid seda kevadel kohe ka välja andma. Lehe tegev toimetusetöö usaldati minu kätte, mispärast ma „Eesti Postimehe“ juurest lahkusin ja „Rahva Lõbulehte“ hakkasin toimetama. Leht ilmus kaks korda kuus, igal esimesel ja viieteistkümnendal kuupäeval, ning iga number oli ajakirjakaustas 32 lehekülge paks, peale selle kaaned kuulutustega. Lehes ilmusid romaanid, uudisjutud, jutustused, teaduslikud tööd, luuletused, koorilaulud, pildid, naljad, seda ja teist jne. Kaastöölisi oli vähe. Neist nimetan ainult Bernhard Linde, M. Fischer'i ja J. Weidenstrauch'i. Enamasti tuli mul iga number otsast otsani ise täis kirjutada.

On palju kõneldud ja kirjutatud, et Eestis ajakirjad lugejaid ei leidvat. „Rahva Lõbuleht“ leidis aga nii väga elavat osavõtmist, et ta juba 1905. aasta lõpul 4000 eksemplaaris võis ilmuda — lugejate arv, millega leht oleks võinud ilusasti välja tulla.

1905. aastal, oktoobrikuul, mil Tallinna turul inimeste peale lasti, mis sündmusest leht pildid ja pikema kirjelduse tõi, trükiti seda numbrit koguni kaks korda ja kumbki kord 4000 eksemplaari. Needsamad pildid ja kirjeldused, neile uusi tükke veel juure lisades, andsin ma peale selle veel eraldi välja, nimelt „Verepäevad Tallinnas“ Et selle raamatu esimene trükk, 3000 eksemplaari, kahe päeva jooksul Tallinnas ära osteti, siis lasksin selle veel kord kolmestuhandes eksemplaaris trükkida, millest Tallinna tsensor viimased 700 eksemplaari aresti alla laskis panna, kui 2300 eksemplaari juba ühe päevaga olid ära müüdud. Tsen-sor T r u u s m a n n nõudis raamatu kohta tsensori luba ettenäitamist, mida mul aga ei olnud, sest et seekord tsensori ettekirjutustest palju ei küsitud. Oli ju „vabaduste aeg“. Saatsin siis trükitud raamatu veel tagant järele Tartu tsensor B a b a n o f f i e, kes ta õnneks takistuseta ära tsenseeris ja mulle kätte saatis. Seda luba Truusmannile ette näidates võeti — see sündis juba hiljem, 1906. aastal, — ärest raamatu pealt ära ja raamat läks uuesti müügile. Kuid vaevalt olid mõned eksemplaarid juba tänavale ilmunud, kui politsei nad uuesti ära korjas, sest et Truusmann politseile asjast ei olnud teatanud. Asi oleks mul võinud lõpuks kriminaalseks minna, kui ma parajal ajal ei oleks selle vastu abinõusid tarvitusele võtnud, nii et raamatud mulle lõpuks ikkagi kätte anti ja ma nad ära võisin müüa. Oleks asi Riiga sellekordse kindral-kubernereri parun Möller-Sakomelski kätte jõudnud, siis oleksin muidugi raske karistuse saanud. Uut trükki, mille järele nõudmine suur, ei sõandanud ma enam teha lasta, sest et tsensor Truusmann seda enam tsen-

seerida ei lubanud, Babanoff Tallinna töid aga enam ei tsenseerinud. „Rahva Lõbulehes“ ja pärast raamatus „Verepäevad Tallinnas“ ilmunud laulu „Metsa raiutakse“ pärast mõistis Tallinna ringkonnakohus esiti Karl Keyleri ja Viktor Jakobsoni, hiljem ka minu õigeks. Asi oli tsensori pealekaebamisel sinna läinud.

Nähes et ajakirjal tulevikku on, soovisin ma „Rahva Lõbulehte“ Karl Keyler'ilt ja Viktor Jakobson'ilt ära osta, nimelt just sellepärast, et väljaandjad endid tihti lehe sisusse segasid ja lehte küllalt korralikult välja ei annud. Näd tarvitasi lehest sissetulnud raha teisteks otstarveteks ära, nimelt Keyler, kel trükikoja peal palju võlga oli, nii et leht iial õigel ajal ei ilmunud. Lehte osteti nimelt õige palju üksikute numbrikena, ja kui ta õigel ajal ei ilmunud, siis võis ostmine leigeks jääda. Keegi Narva vabrikutöoline Thomson üksi tellis endale igast numbrist 500—1000 eksemplaari müügiks saata ja müüs need eksemplaarid ka ära. Kui nüüd lehe number lubatud ajast nädal või paar hiljemaks jäi, siis oli loomulik, et see ka ostmise peale pahasti pidi mõjuma. Kuid ostukaubast ei tulnud midagi välja, sest et väljaandjad lehe eest kümmetuhat rubla nõudsid.

Sellepärast saatsin ma Peterburi ülemale trükivalitsusele palve, et mulle luba antaks uue ajakirja väljaandmiseks. Lehe nimeks olin määranud „Kodu“. Kuid vastus, mille sealt sain, oli eitav: luba ei antud. See oli aastal 1904.

„Päevalehe“ saamine, sündimine ja esimesed eluaastad.

1905. aasta suvel saatsin ma Peterburi ülema trükivalitsuse nimele, seekord Jaak Jürine, seltsis, uue palve. Seekord palusin ma luba uue poliitilise päevalehe asutamiseks, millele nimeks pidi saama „Tööline“. Et ma vaheajal sel korral Tallinnas

Peterburi telegraafiagentuuri esitajana viibiva Filippoffiga ja kubeneri kantselei ülema Aleksandroffiga olin tuttavaks saanud ja neis endale mõjuvad toetajad leidnud, siis leidiski mul palve minu enda suureks üllatuseks tähelepanemist ja mulle anti ühes J. Jürinaga luba lehte välja andma hakata. Nagu pärast kuulsin, oli kantseleiülem Aleksandroff minu palvekirjale niisuguse resolutsiooni peale kirjutanud, mis mõjuma pidi. Kahtlemata toetas mind ka Filippoff, kes enesele uuest lehest suuremat sissetulekut lootis. Sest mida enam tarvitajaid ta agentuuril Tallinnas oli, seda suuremat tasu sai tema oma tegevuse eest. Iga leht maksis telegraafi agentuurile tol korral umbes 70 rubla kuus telegrammide eest.

Nüüd oli lehe luba küll käes, aga et meil kummalgi rahalist jõudu ei olnud, siis jäi lehe luba vedelema ja asjast ei tahtnud midagi välja tulla.

Nii kestis asi mitu kuud ja aasta hakkas juba lõpule jõudma. Kuni ühel pühapäeva hommikul kell 8 — see oli detsembrikuu algupoolel — „Uue Aja“ väljaandja Andres Pert ühes Jaan Jürinega minu juure ilmus ettepanekuga, et lehe luba temale ära müüksime. Seks otstarbeks oli ta Jaak Jürine selle korterist juba kaasa toonud.

Mina ja Jürine küsisime temalt, mis ta uue lehega tahab peale hakata, kuna tal endal „Uus Aeg“ juba olemas oli.

Tema vastas, „Uus Aeg“ jäävat ikka endist moodi kolm korda nädalas ilmuma, aga uut lehte tahtvat ta päevalehena välja andma hakata.

Kaalusime siis J. Jürinega asja oma vahel ja jõudsime otsusele lehe väljaandmise õigust temale ära müüa, sest et meie ise ometi lehte välja anda ei oleks jõudnud. Olime ju mõlemad vaesed mehed.

Ja seda me siis ka tegime, kuid ütlesime, et lepingutegemine esmaspäevaks peab jääma, sest et notaariusekontorid pühapäeval kinni olid.

Aga Pert ei jätnud järele, vaid ütles, tema pidavat veel samal päeval Tallinnast Tartu sõitma ja tahtvat lehe asjus enne sõitu kindel olla, et tagasi tulles kohe võiks lehte välja andma hakata.

Pika vastupunnimise peale andsime siis viimaks järele ja läksime pühapäevast hoolimata Vene tänavale notaarius Glöckneri juure koju. Meie palusime notaariuse enestega kontorisse kaasa ja tegime seal seadusliku müügilepingu valmis. Lehe müügihinnaks oli ainult 200 rubla. Mina pidin lehe toimetajaks edasi jääma ja J. Jürine pidi A. Perti trükikojas juhataja koha saama, mis pärast nii sündiski. Palgaks määras A. Pert mulle esiotsa 90 rubla kuus. Leht oli müüdud ja töö lehe juures pidi kohe algama.

Aga alles müügilepingut tegemast tulles ja koju tagasi jõudes kuulsin ma põhjuse, miks Andres Pertil lehe ostmisega nii suur rutt oli taga olnud. Vaevalt olin ma koju jõudnud, kui Georg Eduard Luiga minu juure ilmus ja mulle ettepaneku tegi lehte tema seltsis välja andma hakata. Tallinnas oli laupäeva õhtul sõjaseisukord välja kuulutatud, kindralmajor Voronoff kindralkuberneriks nimetatud ja kõik Eesti ajalehed kinni pandud. Meie, mina ja Jürine, olime õhtul varakult koju läinud ja sinna ka jäänud, ilma et seda oleksime teadnud. Sest seda teades ei oleks meie mõtelnudki oma lehte A. Pertile võileiva eest ära anda. A. Pert oli meie teadmatust kasutades õiget silmapilku tarvitanud ja meie käest ruttu lehe ära ostnud, et võistlejad temast ette ei jõuaks. Pärast pakkusid meile „Teataja“ ringkonna mehed lehe luba eest 1000 rubla, aga leht oli juba müüdud, ja meie ei saanud enam midagi parata, kui ka asja oleksime tahtnud muuta.

Aga kuna vaheajal seadust nii oli muudetud, et uute lehtede luba mitte ei tarvitsetud enam Peterburist ülemalt trükivalitsuselt küsida, vaid seda nüüd võimalik oli kohalikult kubernerilt saada, siis oli esimene nõue,

mille A. Pert meile ette pani, see, et meie kohe kuberneri lehele palvekirja annaksime ja lehe nime muudaksime, sest et nimi „Tööline“ temale ei meeldinud. Seda me siis ka tegime, ja A. Perti agaral pealekäimisel oli lehe nimi juba paari päeva pärast muudetud.

Nõnda sündis „Päevaleht“, mis nüüd juba viisteistkümmend aastat selle nime all Tallinnas ilmub ja üheks kõige suuremaist ja loetavamaist ajalehist on kasvanud.

Esimene number ilmus umbes nädal aega enne jõulupühi aastal 1905. Ja et aeg ärev, uudiseid palju ja teisi lehti ei olnud, sest et kinnipandud lehed ilmutamiseks veel luba polnud saanud, siis sai „Päevaleht“ juba esimesest numbrist saadik nii otsitavaks leheks, et teda juba teisel päeval 12.000 eksemplaaris, kolmandal ja neljandal koguni 15.000 eksemplaaris võidi trükkida. Lehe toimetuse ja trükikoda asus seekord Viru tänaval nr. 3 Bieki majas teisel korral.

Aga see esimene ilmumisejark oli õige lühike. Juba viienda päeva hommikul pani kindralkuberner kindralmajor Voronoff „Päevalehe“ teatud poolt temale antud kaebuse põhjal kinni. Kaebus oli, nagu hiljem selgus, selle peale põhjendatud, et lehe juhtkirjast, mis minu kirjutatud ja neljast numbrist läbi käis, kardetavaid sotsiaalseid mõtteid olla leitud. Kuid juhtkiri ei olnudki poliitiline, vaid käsitas lihtsalt haridus- ja kooliküsimusi. Juhtkirja lõpp, mis viienda numbriga jaoks määratud, jäigi seekord ilmutamata.

A. Pert oli meelega, oigas, ringutas käsi. Temale tähendas ju lehe uus kinnipidamine rahaliselt väga palju kahju: Palgad trükikodadele ja toimetuse liikmetele edasi maksta, trükikoja peal võlad jne. Ta palus mind jumala keeli kõik teha, mis võimalik, et leht jälle võimalikult ruttu käima saaks.

Mina kirjutasin kindralkubernerile jalamaid palvekirja, et see oma kinnipidamise käsu tagasi võtaks ja lehele uuestiilmumise luba annaks. Palvekirja viisin

isiklikult ära, kuid pidin ootamistoas tervelt kaks tundi ootama, enne kui ette pääsin. Oli parajasti jõulu laupäev ja kindralkubeneri jutul viibisid enne mind umbes paarkümmend ohvitseri, kes, nagu mõni päev hiljem kuulsin, karistussalkade ohvitserid olid ja jõuluööl Tallinnast oma salkadega maale saadeti „mässu“ vaigistama ning rahvast karistama. Kui nad pika jutuajamise järele kindralkubeneri vastuvõtmisetoast välja tulid — kindralkubeneri vastuvõtmiseruumid olid seekord praeguse „Laenu panga“ vanas majas“, Suure Karja tänaval nr. 18 — rääkisid mitu ohvitseri, nagu tähele panin, oma vahel Saksa keelt.

Kindralkubener Voronoff võttis palvekirja vastu ja lubas juba viimasel pühal otsuse anda, kui ta seni asja üle lähemaid andmeid on koguda jõudnud. Minu tähenduse peale, et lehes midagi pole ilmunud, mis seadusele vastane oleks, lubas ta, et kui asi nii, siis tema lehele ilmumisel takistusi ei tahtvat teha. Tulgu ma viimasel pühal jälle tema juure, siis andvat ta minule lõpuliku vastuse.

Hea lootusega läksin ma koju ja olin, oma süütust silmas pidades, kindel, et lehe tingimata jälle lahti saan.

Kui ma viimasel jõulupühal jälle sinna läksin, kuulsin oma üllatuseks, et kindralkubener kindralmajor Voronoff vaheajal kindralkubeneri ametist vabastatud ja ta asemele uueks kindralkubeneriks kindralleitnant Sarantshoff olla nimetatud. Ja tühjade kätega, nagu läksin, tulin ma tagasi. Sest uus kindralkubener ei võtnud sel päeval kedagi jutule.

Järgmisel päeval uuesti õnne katsudes pääsin tema ette. Kindralleitnant Sarantshoff oli küll väga vastutulelik ja lahke mees, aga ütles mulle ometi ainult sedasama, mis kindral Voronoff oli ütelnud: ta kuulavat asjaloo järele ja võivat alles siis otsuse anda, minule siis ise sellekohast teadaannet või kutset saates.

Ei olnud parata; pidin sellega leppima.

Läks mööda päev, läks mööda kaks päeva — ei midagi. Pert ohkas ja oigas — leht seisis, trükikoda seisis — ohkas ja ahastas, aga asi ei nihkunud ega nihkunud edasi.

Möödus kolmaski päev — kõik ootus ja lootus asjata. Juba oli Jaak Järv luba saanud „Virulast“ välja andma hakata; juba oli „Teatajalgi“ ilmumiseks lootust, kuid minule kutset ei tulnud.

Pert oli katsunud vaheajal ka oma „Uut Aega“ uuesti registreerida lasta, kuid ta palvet ei võetud kuulda. Nii oli siis ta hädaldamine mõistetav ja minugi kärsitus arusaadav.

Aasta viimne õhtu jõudis kätte, ilma et vähe- matki lootust oleks olnud. Kuid veel viimsel silma- pilgul, kell 9 õhtul, ilmus minu juure keegi soldat käsuga, et ma uue aasta esimesel päeval kell 10 hom- mikul pidavat kindralkubeneri jutule ilmuma. Võib juba aimata, kuidas see asjalugu minu lootust jälle elustas. Olin kindel, et mu palve täitmist leiab, sest et lehekinnipanemiseks ju õieti vähematki põhjust polnud.

Jõudis kätte 1. jaanuar 1906. aastal. Viis minutit enne kella kümmet viibisin ma juba Suure Karja täna- val kindralkubeneri ootamisetoas, süda täis ootust ja lootust, aga mõni silmapilk ka täis kartust, et mu lootused vahest võiksid petlikud olla. Peale minu ei olnud kedagi teist ootajat, kes kindralkubeneri jutule oleks soovinud. Nähtavasti oli ta minu seks tunniks ükski kutsunud.

Ma palusin vahikorral olevat ohvitseri mind kind- ralkubenerile teatada, temale oma nimekaarti tupp- a saates. Ja juba paar minutit hiljem ilmus ohvitser ja palus mind oma järele tulla. Suurest saalist läbi minnes ootas mind kindrali kabineti ukse ees teine ohvitser, kes mulle ukse avas ja mu tulekut kindralile teatas. Kindralkubener võttis minu ukse ligidal vastu. Sisse astudes soovisin ma temale head uut aastat, mis peale ta mulle kätt andis ja mind oma kirjutuslaua kõrvale

palus istet võtta, kuna ta ise laua ette istus. Siis pakkus ta mulle paberossi, mille eest ma aga tänasin, ehk küll kange suitsumees olen.

Siis küsis ta minult põhjust, miks leht kinni pandud. Ma seletasin, see sündinud arvatavasti sellepärast, et minu kultuuriküsimusi puutuvat juhtkirja valesti on seletatud, kuna aga selles artiklis mitte vähematki poliitilist motiivi pole olnud.

Siis ütles ta: järelkuulamisel olla ta minu kohta teateid saanud, mis kõigiti head olla, nii et ta mulle luba vististi ei keelavat, kuid mina pidavat talle enne palvekirja andma ja siis alles võivat ta kirjaliku otsuse mulle kätte saata.

Ma võtsin veel kord sõna ja jutustasin, kui raske järg neil on, kes lehe kinnipanemise pärast peavad ilma leivata olema, ja palusin teda ikka juba täna mingisugust otsust teha, sest et lehe tellimise ajal iga päev väga kallis on. Ja mis palvekirjasse puutuvat, siis ollagi see mul juba kaasas.

„Väga hea“, ütles ta, kui ma palvekirja temale kätte ulatasin.

Pea tähendama, et see palvekiri sugugi temale ei olnud määratud, vaid kubernerile, kellelt ma selles uue lehe, nimega „Uus Päevaleht“ — luba olin kavatse nud paluda, kartes, et asjast kindralkubeneri juures lõpuks ehk ometi midagi välja ei tuleks. Sellest hoolimata, et palvekiri vale aadressi kandis, julgesin ma selle nüüd temale anda.

Ja mul oli õnne. Sest tema ei lugenud palvekirja mitte, vaid tõusis üles ja läks suure kirjutuslaua juure, seal sulge juba kätte võttes.

Siis küsis ta veel:

„Aga kui ma Teile nüüd luba annan, kellele pean ma seda siis teatama?“

Nähes, et ta niisugustes asjades alles võhik, ja kartes, et jälle mõnesuguseid takistusi võiks tulla, vastasin ma kähku:

„Kui Teie ekstsellents mulle luba annate, siis teatan ma sellest juba ise — kuhu tarvis.“

„Väga hea“, ütles tema, istus laua juure toolile ja kirjutas põigiti minu palvekirja nurgale:

„Nagu järeldamisel selgunud, on herra Peeter Kristjani poeg Grünfeldt kõigiti aus ja korrapäraline inimene; sellepärast luban „Päevalehte“ jälle välja anda.

Tallinnas, 1. jaanuaril 1906.

Kindralkuberner
kindralleitnant S a r a n t s h o f f.“

Siis luges ta selle oma resolutsiooni mulle ette ja ulatas paberi minu kätte, ilma et tempelmarkigi oleks nõudnud.

Ma tänasin teda südamest. Tema aga ütles mulle veel jumalagajätmiseks:

„Peaks Teile nüüd veel keegi lehe väljaandmisel takistusi tegema, siis tulge otsekohe minu juure!“

Kui teda veel kord tänasin, andis ta mulle kätt ja saatis mind kuni oma kabineti ukseni.

Süda täis rõõmu, ruttasin ma otsekohe A. Perti juure. Pert ei tahtnud esiti mu teadet uskuda, arvas, et ma nalja teen, siis aga oli ta nii õnnelik, et mind mitu korda kaelustas ja mulle mu vaeva eest töötas sada rubla anda.

Veel samal päeval kutsuti toimetuseliikmed ja trükitöölised kokku ja 2. jaanuari hommikul ilmus „Päevaleht“ jälle. Lubasaamisest teatasin ma ainult tsensor Truusmannile, kes lehe muidu oleks ära lasknud korjata.

Nüüd jäigi „Päevaleht“ korralikult ilmuma ja ilmus suurel arvul. Valitses ju maal ja linnas suur hirm karistussalkade pärast, kes igal pool maal inimesi „mõisate põletamise pärast“ kinni võtsid, vangi panid, peksid ja maha lasksid, mitte palju küsides, kas nad süüdlased olid või süütud.

See läks viimaks nii läägeks, et ma seda enam ei suutnud välja kannatada, eriti kui teateid tulema hakkas, et õpetajad oma koguduse liikmete vabastamises küllalt agarust üles ei näidanud, kuna mitmed preestrid seda hea tagajärjega olid toimetanud. See oli aeg, mil advokaat J. Teemant ja ajalehetoimetaja K. Päts tagaselja tehtud otsusega surma mõisteti. Ma kirjutasin juhtkirja pealkirjaga: „Miks nad vaikivad?“ ja süüdistasin selles õpetajaid loiduses ja tuimuses, mis nähtavale tulla selles, et nad kui koguduse karjased oma tallekesi küllalt agarasti ei kaitsta karistus-salkade eest, selgesti teades, et kannatajate hulgas palju ausaid ja lugupeetud isikuid leidis, kes milleski ei võinud süüdi olla. See sündis veebruarikuu algul.

Päev või kaks hiljem, 5. veebruaril kella 11 ajal, teatas mulle A. Pert toimetusetunnil, keegi vanaherra soovivat minuga kokku saada. Ma läksin tulijale vastu ja ta tutvustas ennast kui Eestimaa kindralsuperintendent Lemmi. Kui ma teda olin palunud istet võtta, küsis ta, kes „Päevalehes“ juhtkirja „Miks nad vaikivad?“ kirjutanud. Vastuse peale, et seda toimetust harilikult ei ütle, seletas ta, et see kiri valeandmetel põhjenevat. Eestimaa õpetajad ei olla mitte nii loid olnud, nagu seal kirjeldatud, vaid nii mõnigi neist olla inimesi karistussalkade käest oma vahelesegamisega ja eestkostmisega päästnud. Mina pidavat seda järgmises numbris tingimata õiendama. Küsimuse peale, kas ei võiks ta mulle nimesid nimetada, vastas ta, et nimed asjasse ei puutuvat. Mina võivat teda uskuda. Ometi tahtvat ta minu soovile vastu tulla, kui ma vaevaks võtta tema juure koju ilmuda, kus ta mulle tõendavaid teateid võivat anda, mis mulle mu eksituse suutvat selgeks teha.

Kui ma järgmisel hommikul õiendust ikka veel ei toonud, sain 7. veebruaril temalt järgmise saksa-keelse kirja:

„Herr Redacteur des „Päevaleht“ P. Grünfeldt,
Reval.

Reval, den 7. Februar 1906.

Geehrter Herr Redacteur!

Nachdem ich Ihnen gestern mündlich dargelegt habe, dass Ihr Aufsatz „Miks nad vaikivad?“ auf Unkenntnis des wirklichen Sachverhaltes beruht hat, er suche ich Sie hiermit im „Päevaleht“ diese Angelegenheit noch im Verlaufe dieser Woche zurechtstellen und mir ein Exemplar der Nummer, welche diese Zurechtstellung enthalten wird, übersenden zu wollen, da ich nur in dem Falle, dass mir diese Ihre Erklärung genügend erscheinen sollte, davon werde Abstand nehmen können bei Sr. Excellenz dem Herrn Generalgouverneur gegen Ihr Blatt klagbar zu werden.

D. Lemm,
Estländischer Generalsuperintendent.“

Eesti keeles oleks eelseisev kiri järgmine:

„Päevalehe“ toimetajale herra P. Grünfeldtile
Tallinnas.

Tallinnas, 7. veebruaril 1906.

Pärast seda kui ma Teile eile suusõnal selgeks tegin, et Teie kiri „Miks nad vaikivad?“ tõsiste asjaolude mittetundmisel põhjenes, palun ma Teid „Päevalehes“ seda asja veel selle nädala jooksul õiendada ja mulle sellest numbrist, kus Teie õiendus ilmub, üks eksemplaar kätte saata, sest et ma ainult sel puhul, kui Teie seletus mind rahuldab, Teie peale herra ekstsellents kindralkubeneri ees kaebuse tõstmata jätan.

D. Lemm,
Eestimaa kindralsuperintendent.“

Perti pealekäimisel, kes kartis, et leht uuesti kinni võidaks panna, läksin ma järgmisel päeval kindralsuperintendendi jutule, sest väga võimalik oli ju ka,

et ta mulle seal lähemaid teateid võis anda, nagu ta oli lubanud. Kuulujutud lähevad ju tõeoludest tihti kaugelt lahku ja ajalehe toimetaja kohus on tõeandmetest kinni hoida.

Kindralsuperintendent võttis mu küll lahkesti vastu ja andis mulle ka teateid, aga et need kõik umbkaudsed ja ilma koha nimetuseta olid, siis ei rahuldanud nad mind ometi mitte täielikult.

Selle peale vaadates kirjutasin ma siis ka väikese õienduse, milles tähendasin, et, nagu toimetusele teadjal poolt tõendatakse, mõned õpetajad ometi oma koguduse liikmeid pealekaebuste vastu olla kaitsnud ja aidanud.

Ma ei usu mitte, et see õiendus pealekaebajat oleks rahuldanud, aga vähemalt ei olnud sel pealekaebusel nüüd enam tagajärge, sest et kindralleitnant Sarantshoff mind isiklikult tundis. Ja leht ilmus takistuseta edasi.

Küll aga tuli mul teisi raskusi kannatada. Näiteks toon ühe kohtuprotsessi.

Sõjaväljakohus töötas Tallinnas. Teateid selle kohtu koosolekute üle võisid ajalehed ainult kohtu esimehe lubaga avaldada. Kord oli ühes niisuguses protsessis kaitsjaks Juudi soost advokaat Weiner. Peale protsessi tõi ta mulle kohtust kirjelduse. Minu küsimuse peale, kas ta kohtu esimehelt seks ka luba küsinud, vastas ta jaatavalt, ja ma trükkisin kirja ära. Aga nagu pärast selgus, ei olnud ta seks mitte luba küsinud ja ma läksin ringkonnakohtu kätte. Nüüd oleks Weineri kohus olnud mind kohtus kaitsta, aga seda ta ei teinud vabandades, et ta sel päeval Tallinnast pidavat ära sõitma. Juut, mis juut. Ringkonnakohus mõistis mu selle süüteo eest üheks nädalaks politseiaresti. Asi lõppis ainult osava kaitsja Gabriel Poska tõttu nii kergesti, kuid seegi karistus oli mulle küllalt raske, liiati veel, et ka advokaadikulud ise pidin maksma, kuna A. Pert neid oma kanda ei võtnud, nagu see

muidu alati ja igal pool viisiks on, et väljaandja niisugused kulud kinni maksab.

Oli veel teisigi protsesse lehe asjus, mille kirjeldamine aga pikale viiks. Nad kõik lõppesid aga hästi. Samuti sain kindralkuberner P o l s a k o f f i l t , kes peale Sarantshoffi ametisse sai, valju noomituse ühe tüki pärast, mille Jakob Mändmets karistussalkade kohta kirjutanud. Lehte kinni ei pandud, sest et see kirjatükk kindralleitnant Sarantshoffi ajal oli ilmunud, nagu kindral P o l s a k o f f mulle tähendas. Ta hoiatas mind aga, et see lähemal korral võib juhtuda.

Toimetuses töötasid seekord peale minu Jakob Mändmets, Mihkel Neumann, J. R. Rahamägi ja Aleksander Liblik, hiljem, kui Neumann ja Liblik lahkusid, veel Hans Valk, Aleksis Kreisberg ja Johann Veidenstrauch. A. Pert nõudis iga päev kaks juhtkirja, millest meie Mändmetsaga pea iga päev kumbki ühe kirjutasime, nii et lõpuks enda nii ütelda juba tühjaks olime kirjutanud. Peale selle oli A. Pert, kes lehe kinnipanemist kui tuld kartis, vali kodune tsensor, kes tihti juhtkirjadest kõige paremad palad maha tõmbas, mis tema arvates näisid kardetavad olevat.

See rikkus tuju.

Edasi rikkus meie tuju väga palju ka see, et A. Pert tihti teiste lehtedega tüli noris ja ise siis tõusnud vaidlustel teistele väga jämedatoonilised vastused kirjutas ja lehte pani, nii et sellega raske oli leppida.

See kestis nii edasi hulga aega, seni kui ta Suure turu äärest enesele terve Oldekopi maja üüris ja seda trükikoja, kontori ja toimetuse tarvis hakkas ümber ehitama. Maja ümberehitamine läks tal aga tehtud eelarvest sedavõrd kallimaks, et mees rahaliselt raskesse seisukorda sattus, mis tagajärjel meie palga kättesaaminegi õige tülikaks ja tujurikkuvaks muutus. Rahalist kitsikust aitas süvendada ka see, et A. Pert, teiste lehtedega võisteldes, lehe üksiku numbri hinna

liig odavaks määras, nii et lehe hind vaevalt veel kulusid jõudis katta. Seda enam teenisid lehe üksikute numbrite müüjad, kellest paar silmapaistvamat varsti majaomanikuks said.

„Päevalehe“ kõrvale oli A. Pert veel asutanud „Aja“, mis kolm korda nädalas ilmus. „Aeg“ oli määratud maarahva jaoks, kellele „Päevaleht“ posti korraldamatuse, tagajärjel küllalt kättesaadav ei olnud.

Kokkuhoidmise mõttes oli ka toimetuse liigete arvu vähendatud. Toimetuses töötasime ainult neljakesi: Rudolf Vallner, Jakob Mändmets, Johan Veidenstrauch ja mina, kuna trükiparandaja kohuseid neiu A. Fiskar täitis. Kui Rudolf Vallner 1908. aasta sügisel ülikooli astus, jäime ainult kolmekesi järele, mis tagajärjel toimetuse muidugi juba kasin tööjõud veel kasinamaks kuivas, liiati veel, et A. Pert ka väljastpoolt tehtud kaastöö eest midagi ei tahtnud maksta, mispärast seda siis ka õige vähe oli.

Nii tekkis seisukord, mis A. Perti sundis lehe ja trükikoja müümise mõttele anduma.

Ja novembri kuu keskel 1908. aastal läkski „Päevaleht“ ühes „Ajaga“, millele veel „Koit“ lisaks osteti, praeguse Tallinna Eesti kirjastusühisuse kätte, kes lehtedele G. E. Luiga toimetajaks ja Bernhard Mänsi väljaandjaks määras.

Järelsõna.

Mis meil viimase kümne või viieteistkümne aasta kestusel sündinud ja tehtud, on kõigil enam-vähem isegi juba teada, mispärast ma selle ajajärgu kirjeldamisest seekord loobun. Aga tulevikus, kui aeg lubab ja elu ning tervist on, ei taha ma sedagi ajajärku oma seisukohast valgustamata jätta.

Kuid seegi, mis lugeja käesolevast raamatust leiab, ei ole kaugeltki täielik. Olen oma mälestused siin ainult üldistes joontes esitanud; üksikasja-

likumaks väljatöötamiseks puudus mul, ehk küll ainet palju, igapäevase leivanatukese teenimise kõrval aeg.

On usutavasti tõesti väga hea asi — teatud kaheksatunniline tööpäev; kahjuks ei ole mina tema headust aga oma elus iial tunda saanud. Sest minu tööpäev on harilikult ikka vähemalt 10—15 tundi pikk olnud ja ei ole lootust, et ta edaspidigi võiks lüheneda, kui elukallidus ikka veel tõuseb, nagu ta siia maani tõusnud.

Hoolimata sellest, et 1888. aastast alates kaugelt üle 400 raamatu olen välja annud ja nende raamatute kogusumma kaugelt üle miljoni eksemplaarina rahva sekka on läinud, arvamata kõik tööd, mis ajalehtedes olen ilmutanud, ei ole ma enesele ometi suutnud omandada varandust, mis mulle võimaluse arnaks vanas easki muretumalt elada. Ei või ju minu saatus teistsugune olla kui teistel vanemil kirjanikel. Ärkamis-aeg oli aadeteaeg; siis elati aadetest, oma töö eest ainult niipalju tasu võttes, et päev päevast saadi ära elada. Sellest ajajärgust olen minagi pärit ja vana komme on mulle veresse jäänud. Olen piskuga leppides kogu eluaja peost suhu elanud ja pean selle viisi juure vististi surmani jääma.

Ise suur raamatute armastaja, püüdsin ma ka rahvast kasvatada raamatuid armastama. Ma püüdsin talle pakkuda meelepärast lugemisvara, et temastki lugeja ja valguse poole püüdja rahvas saaks. Ja kui leidubki minu töödes palju kergemat lugemisvara, siis peetagu meeles, et olen kooliõpetaja olnud ja kasvatusteaduse üks esimestest nõuetest on: kergemast raskemale, lähedalt kaugemale. Rahvas pidi kergemast ja rohkem arusaadavast lugemishimu omandama.

Kui palju minu töö tagajärgi on saavutanud, selle üle otsustamine jäägu teiste asjaks. Mina olen aastate jooksul annud, mis mul kõige parema tahtmise ja arusaamise juures oli anda.